

**SOCIALE ASPECTEN VAN
DUURZAAMHEID VAN LANDBOUW
EN PLATTELAND IN VLAANDEREN**
een verkennende studie

ILVO MEDEDELING nr 103
november 2011

SOCIALE ASPECTEN VAN DUURZAAMHEID VAN LANDBOUW EN PLATTELAND IN VLAANDEREN **een verkennende studie**

ILVO MEDEDELING nr 103

november 2011

ISSN 1784-3197

Wettelijk Depot: D/2011/10.970/103

Seppe Verdonck

Michiel de Krom

Joost Dessen

SOCIALE ASPECTEN VAN DUURZAAMHEID
VAN LANDBOUW EN PLATTELAND IN VLAANDEREN
een verkennende studie

INHOUD

1.	Inleiding	5
2.	Methoden.....	6
2.1.	Kadering binnen de interpretatieve traditie	6
2.2.	Selectie respondenten.....	6
2.3.	Opbouw interviews	7
2.4.	dataverwerking.....	8
3.	Resultaten	9
3.1.	Onderzoekstopic 1: Duurzaamheidsconcept	9
1.	Thema: “aspecten van duurzaamheid”	9
3.2.	Onderzoekstopic 2: STADSGEWEST VLAANDEREN	10
2.	Thema: “Verstedelijkt Vlaanderen”	10
3.	Thema: “Leefbaar platteland”	12
4.	Thema: “Verhouding landbouw & natuur”	14
3.3.	Onderzoekstopic 3: LANDBOUWBEDRIJF EN LANDBOUWER.....	15
5.	Thema: Duurzame bedrijfsmodellen in land –en tuinbouw	15
6.	Thema: “Risico’s in de landbouw”	18
7.	Thema: “Eerlijk inkomen”	19
8.	Thema: “Werknemers in de landbouw”	19
9.	Thema: “Sociale problemen bij landbouwers”	20
10.	Thema: “Overname & stoppen”	21
11.	Thema: “Partnerrelatie”	23
12.	Thema: “De genen van de landbouwer”	23
13.	Thema: “Skills van de landbouwer”	24
3.4.	Onderzoekstopic 4: MAATSCHAPPIJ.....	25
14.	Thema: “Maatschappelijk draagvlak & Imago”	25
3.5.	Onderzoekstopic 5: VOEDING EN KETEN	28
15.	Thema: “Voeding en keten”	28
3.6.	Onderzoekstopic 6: BELEID EN INSTITUTIES.....	31
16.	Thema: “Landbouw en beleid”	32
17.	Thema: “Landbouworganisaties”	33
4.	Discussie	35
4.1.	Vergelijking met discoursen uit literatuur.....	35

4.2.	Beschrijving van de discours	36
	Discours 1: "Het agri-ruralistisch discours"	36
	Discours 2: "Het utilitaristisch discours"	39
	Discours 3: "Het hedonistisch discours"	40
	Samengevat	42
5.	Conclusie	44
	Literatuurlijst	46

1. INLEIDING

Sociologisch onderzoek over de Vlaamse landbouw en het Vlaams platteland bleef tot op heden erg beperkt. In Vlaanderen is er aan geen enkele universiteit of onderzoeksinstelling een onderzoeksgroep of faculteit specifiek gericht op rurale sociologie. De studie van het platteland en de landbouw wordt voornamelijk op landbouwfaculteiten van de universiteiten en in instellingen van de overheid gevoerd. Deze onderzoeken gebeuren veelal door wetenschappers uit andere disciplines, zoals landbouweconomie, sociale geografie, ... of sociologen met een algemene achtergrond.

Toch is de vraag naar sociologische verklaringen van ontwikkelingen op het platteland en in de landbouw toegenomen. Het platteland, de landbouwsector, en de maatschappij in het algemeen, werden de voorbije decennia herhaaldelijk geconfronteerd met ingrijpende sociale, culturele, economische en ecologische veranderingen, zoals voedselcrisisen, een verhoogde prijsvolatiliteit van voedingsproducten, milieudruk, een sterk toegenomen verstedelijking, individualisering, wijzigende maatschappelijke relaties en structuren. Landbouwers, plattelandsbewoners, recreatiezoekers, beleid, instituties en de brede samenleving komen binnen die verschillende spanningsvelden voor uitdagingen te staan en er wordt meer en meer gezocht naar een duurzame toekomst voor platteland en land- en tuinbouw.

Deze verkennende studie naar 'sociale aspecten van duurzaamheid van landbouw en platteland in Vlaanderen' past in dit kader. De eenheid 'Landbouw en Maatschappij' (L&M) van het Instituut voor Landbouw en Visserij Onderzoek (ILVO) wil wetenschappelijk relevant onderzoek doen dat inspeelt op de noden van de landbouw-voedingssector en de gebruikers van het platteland. De doelstelling van dit onderzoek is dan ook om de vraag naar sociologische inzichten voor platteland en landbouw in kaart te brengen en op die manier mee de onderzoeksagenda voor ruraal sociologisch onderzoek in Vlaanderen vorm te geven.

Dit rapport is opgebouwd uit vijf paragrafen. In de volgende paragraaf bespreken we de gehanteerde onderzoeksmethoden. Vervolgens beschrijven we de onderzoeksresultaten aan de hand van onderzoeksthema's die door respondenten naar voor werden geschoven. In de vierde paragraaf worden deze resultaten getoetst aan in de literatuur beschreven discoursen rond de duurzaamheid van het platteland en de landbouw. Het rapport concludeert met een samenvatting van de belangrijkste onderzoeksinzichten en een aanzet voor toekomstig onderzoek.

2. METHODEN

2.1. KADERING BINNEN DE INTERPRETATIEVE TRADITIE

In deze studie zijn duurzaamheid, platteland en landbouw sleutelconcepten. Deze zijn echter niet eenduidig te definiëren.

Zo kent 'duurzaamheid' een veelheid aan definities in wetenschappelijke literatuur, beleidsteksten en wordt het begrip ook in de samenleving door belangengroepen en bedrijven op verschillende manieren gebruikt (Park & Seaton, 1996). In voorgaand onderzoek van Dessein et al. (2004) naar sociale aspecten van duurzame landbouw werd reeds vastgesteld dat het moeilijk is om rond een definitie van (sociale) duurzaamheid consensus te bereiken en werd zelfs de vraag gesteld of het wel zinvol is om een eenvormige heldere definitie te omschrijven. Duurzaamheid zou volgens de auteurs namelijk eerder een dynamisch proces zijn dan een vooraf te definiëren toestand.

Ook de notie van platteland is niet eenduidig. Platteland en bij uitbreiding 'het rurale' worden vanuit verschillende perspectieven op een andere manier gedefinieerd. Volgens Pratt (1996) is er een constante strijd binnen alledaagse en academische discoursen om de betekenis van 'het rurale' vast te leggen (zie o.a.: Murdoch & Marsden, 1994; Friedland, 2002; Cloke, 2006). Friedland (2002) toont bovendien met drie cases aan dat ook het concept landbouw niet zo eenvoudig te definiëren valt als het lijkt.

Startend van deze observaties, hebben wij gekozen om deze studie te plaatsen binnen de interpretatieve traditie in de sociologie. Deze traditie neemt de meervoudige betekenissen en benaderingen van concepten als uitgangspunt. Dit laat toe om de werkelijkheid te begrijpen vanuit de betekenisgeving van de diverse betrokkenen. Door een grote verscheidenheid aan stakeholders te bevragen en zelf geen invulling te geven aan de concepten 'duurzaamheid', 'landbouw' en 'platteland' hebben de respondenten de vrijheid om vanuit de betekenis die ze zelf geven de belangrijkste concepten te benaderen. Dit leidt tot maximale inclusie van de diversiteit aan betekenissen (Strauss & Corbin, 1998).

Om deze betekenissen te bestuderen maakt men gebruik van kwalitatieve onderzoekstechnieken waarbij aan respondenten de ruimte wordt gegeven om de betekenis van concepten zelf invulling te geven (Marvasti, 2004). In dit onderzoek staan 21 diepte-interviews met experts binnen deze domeinen centraal.

2.2. SELECTIE RESPONDENTEN

Stakeholders zijn geselecteerd op basis van een brainstorm met drie sociale wetenschappers van ILVO-L&M. Tijdens deze brainstorm werd een lijst van te benaderen stakeholders opgemaakt. Deze lijst gaf een zo breed mogelijk spectrum van actoren met verschillende belangen bij, en toekomstvisies op, de Vlaamse landbouw en het platteland weer. Naast deze initiële selectie werd bij het afronden van elk interview gevraagd welke stakeholders er nog belangrijk kunnen zijn om te bevragen (sneeuwbalmethode). De

toepassing van deze selectiecriteria resulteerde in 21 interviews tussen december 2010 en maart 2011 met verschillende stakeholders die rechtstreeks of onrechtstreeks met de landbouw en het platteland in Vlaanderen in contact staan (zie Tabel 01).¹

Tabel 01: overzicht van de geïnterviewde stakeholders

NGO's	Keten	Plattelands-actoren	Overheids-instellingen	syndicale Landbouw-organisaties	Andere Landbouw-verenigingen	financiële instellingen
VODO	REO Veiling	Landelijke Gilden Leuven	Kabinet Peeters	ABS	Groene Kring	KBC
Vredes-eilanden		Landelijke Gilden Roeselare	Provincie West-Vlaanderen	VAC	KVLV-agra	Landbouw-krediet
Wervel			AMS	Boerenbond	Boeren Op Een Kruispunt	
Natuur-punt			SALV	Bioforum		
Bond Beter Leefmilieu						

2.3. OPBOUW INTERVIEWS

De interviews werden opgebouwd uit drie delen. In een inleidend deel werd het onderzoeksoptzet toegelicht, en beschreef de respondent kort de organisatie waaraan hij/zij gelieerd is. Het volgende gedeelte startte met een open vraag waarop de respondenten konden antwoorden door vrijelijk thema's aan te dragen:

“Welke sociale thema's zouden volgens u interessant zijn om te onderzoeken in het kader van een duurzame landbouw en een duurzaam platteland in Vlaanderen?”

Indien de respondenten het moeilijk hadden om een antwoord te formuleren werd aan de hand van volgende vragen getracht om een opening te krijgen:

“Wat is duurzame landbouw voor u?”

“Wat betekent duurzaam platteland voor u?”

“Welke sociale thema's zijn hierbij belangrijk?”

Als de respondent zelf geen nieuwe thema's (meer) kon aanreiken werd in deel drie een schema voorgelegd dat landbouw en platteland situeert binnen hun context (zie bijlage

¹ Twee geïnterviewden verwezen door naar een warenhuisketen. Het is echter niet gelukt om bij een warenhuisketen een afspraak vast te leggen, waardoor deze stakeholdergroep ontbreekt in de sample.

01). Dit schema werd bewust zeer conceptueel gehouden en was voor de respondent een hulpmiddel om eventueel vergeten thema's alsnog toe te voegen.

“Komen er aan de hand van dit schema nog sociale relaties, knelpunten of dynamieken bij u op die belangrijk zijn in functie van een duurzame landbouw en een duurzaam platteland in Vlaanderen?”

Het schema werd opgemaakt op basis van een brainstorm en reflectie met collega's die kennis hebben van de ruraal sociologische literatuur en voeling met de landbouwsector. De meeste respondenten beschouwden het schema als een goede weergave van de situering van landbouw en platteland. Eventuele bedenkingen of aanvullingen leidden vaak tot extra thema's.

2.4. DATAVERWERKING

De interviews werden met een digitale geluidsrecorder opgenomen en ad verbatim uitgetypt². Voor de analyse van de data maakten we gebruik van de techniek van 'open coding' (Strauss & Corbin, 1998). In een eerste fase werden vijf interviews zeer dichtbij de tekst gecodeerd: stukken van zinnen, zinnen en paragrafen kregen een code die sterk aanleunde bij de oorspronkelijke tekst. Dit leverde meer dan 400 codes op. Deze werden samengebracht tot een beperktere hoeveelheid categorieën, die vervolgens gehanteerd werd voor de codering van de overige interviews. Doordat in deze overige interviews nieuwe thema's opdoken was het noodzakelijk om ook nieuwe categorieën aan te maken. Na de codering van alle interviews was bijgevolg een nieuwe reflectie nodig om opnieuw tot een haalbare hoeveelheid categorieën te komen. Dit iteratief proces leidde tot 17 analytisch gescheiden thema's.

² In twee gevallen is tijdens de analyse gebruik gemaakt tijdens het interview gemaakte notities, wegens het ontbreken van een (bruikbare) geluidsopnames.

3. RESULTATEN

Hieronder worden de 17 resulterende thema's uitgewerkt, en geïllustreerd op basis van citaten uit de interviews. De thema's zijn geordend onder zes onderzoekstopics om het geheel te structureren en de leesbaarheid van de resultaten te verhogen. Deze onderzoekstopics zijn (1) Duurzaamheidsconcept; (2) Stadsgewest Vlaanderen; (3) Landbouwbedrijf en landbouwer; (4) Maatschappij; (5) Voeding en Keten; en (6) Beleid en instituties.

3.1. ONDERZOEKSTOPIC 1: DUURZAAMHEIDSCONCEPT

Het concept duurzaamheid, zoals reeds in de introductie werd aangehaald, heeft een veelheid aan definities binnen de wetenschappen, het beleid, marktpartijen, en het maatschappelijk middenveld. Ook bij de respondenten bleek een veelvoud aan invullingen van het concept te bestaan. Er is een sterke vraag naar onderzoek met betrekking tot operationalisering en verduidelijking van het concept duurzaamheid.

1. Thema: "aspecten van duurzaamheid"

Duurzaamheid is een heel breed concept. Voor respondenten is het niet duidelijk wat wel en wat niet onder de noemer duurzaamheid valt.

"Ik vraag me dikwijls af, bestaat er nu al eindelijk een definitie van duurzaamheid? Ik weet niet of er een definitie moet voor uitgedacht worden. Maar tegenwoordig zit het nogal vlug onder duurzaamheid. [...] Wel, zoiets zou je moeten onderzoeken – of dat zou volgens mij toch heel interessant zijn. [...] Ja, wat is duurzaam? Want er zijn mensen die duurzaam gebruiken, zoals jullie wetenschappers, en achter sommige dingen kan ik staan. Maar met sommige zaken ben ik niet akkoord onder de definitie van duurzaam." (R 18)

Verschillende aspecten van duurzaamheid zijn sterk met elkaar verbonden. De vraag kan zijn hoe deze zich tot elkaar verhouden. Veel respondenten spreken over economische duurzaamheid als voorwaarde voor sociale en ecologische duurzaamheid. Een eerlijke vergoeding voor landbouwproducten en een leefbaar inkomen voor de landbouwer worden als vereiste beschouwd vooraleer men aan ecologische of sociale aspecten aandacht kan besteden.

"Leefbaar inkomen is de eerste vereiste, dat is misschien tegen het sociale, maar het moet economisch verantwoord zijn, anders kun je eenvoudigweg niet leven. Het moet leefbaar zijn! Als je niks verdient of je moet zodanig investeren dat je met je hoofd onder water zit, ga je depressief worden en dan is het ook niks." (R 03)

Anderen stellen dat de economie ten dienste moet staan van de maatschappij (sociale duurzaamheid) en dat die maatschappij zich moet houden aan de limieten van de natuur (ecologische duurzaamheid).

“[...] dat is dus uw buitenste ring; dus uw ecologisch kapitaal – dat is een niet veranderbaar ‘patus’, een fysiek gegeven. Dat is uw ecologische draagkracht van uw aarde, om het in termen van voetafdruk uit te drukken [...]. Die tweede grens is eigenlijk het sociaal kapitaal van uw menselijke samenleving. Ge moogt dat ook niet gaan overschrijden [...]. Pas daarbinnen komt eigenlijk uw economisch systeem. [...] maar dus economie puur als een soort productie –en consumptiesysteem, en dat moet eigenlijk binnen die grenzen van uw ecologisch en sociaal systeem passen.” (R 05)

Bovendien is er geen eensgezindheid over welke dimensies er aan duurzaamheid verbonden zijn. Enkele respondenten duiden op het belang van culturele aspecten in het kader van duurzaamheid. Daarnaast omvat de complexiteit van duurzame ontwikkeling ook de wisselwerking en verbondenheid tussen verschillende schaalniveaus. Respondenten wijzen hierbij op hoe gebeurtenissen op het bovenlokale niveau een invloed kunnen hebben op het lokale niveau en vice versa.

“Duurzame ontwikkeling is eigenlijk een complex proces, waaraan altijd verschillende invalshoeken verbonden zijn. Niet alleen de normale drie dimensies, maar evengoed op verschillende schaalniveaus (de lokale schaal, de internationale schaal...). Die zullen altijd door elkaar lopen, omdat eigenlijk die verbondenheid wel heel belangrijk is als je naar een soort systeemdenken gaat kijken.” (R 05)

3.2. ONDERZOEKSTOPIC 2: STADSGEWEST VLAANDEREN

Het stadsgewest Vlaanderen, verstedelijkt Vlaanderen, de stad Vlaanderen, ... het zijn stuk voor stuk omschrijvingen die respondenten hanteren om te duiden op de sterke verstedelijking van het Vlaamse platteland. Deze verstedelijking zorgt voor een toegenomen aantal claims op de open ruimte en bijgevolg voor nieuwe uitdagingen voor het leven in plattelandsdorpen, voor het uitvoeren van landbouwactiviteiten en voor het organiseren van recreatie en natuur. Een vraag die zich stelt is hoe landbouw en platteland toch een duurzame toekomst kunnen hebben in dit stadsgewest Vlaanderen.

2. Thema: “Verstedelijkt Vlaanderen”

De verstedelijking van Vlaanderen wordt door zowat alle respondenten gezien als een belangrijk fenomeen. Vlaanderen wordt o.m. bestempeld als centrum van Europa met een zeer versnipperd platteland. De vele functies die Vlaanderen wil vervullen binnen Europa zorgt voor heel wat claims op de beschikbare (open) ruimte. Dit stelt verschillende uitdagingen naar landbouw en platteland. Men vraagt zich af waar men voor wil gaan in Vlaanderen.

“Eigenlijk, wat is Vlaanderen? Een verstedelijkt gebied, het is bijna een stadspark, gans Vlaanderen, met een paar grote verkeersassen E40, E17, met twee of drie wereldhavens, met van alles en nog wat dat men in Vlaanderen wil krijgen. Wij willen ook het transportknooppunt van Europa worden en dan willen we ook nog iets doen voor het leefmilieu of voor de natuur?” (R 19)

Toch worden ook het platteland en de landelijke gemeenten als erg waardevol beschouwd. Ze worden door respondenten als rustpunten gezien binnen een hectische samenleving. De verstedelijking en de daarmee gepaard gaande vermindering van de open ruimte zijn hiervoor een bedreiging. Respondenten willen weten welke mechanismen zorgen voor de verstedelijking van plattelandsgemeenten en hoe deze kan tegengegaan worden.

“Onze vraag is: hoe kan je ervoor zorgen dat die druk wegvalt? Is er één of andere mogelijkheid om die gemeenten te steunen of aan te zetten tot landelijk blijven. Wettelijk, financieel ... ik weet niet, dat kan heel breed gaan, die mogelijkheden.” (R 09)

De verstedelijking en de daarmee gepaard gaande versterking zorgen voor nieuwe problemen en spanningen tussen inwoners en landbouwers. Enerzijds zorgt de nabijheid van bewoning rond landbouwondernemingen voor meer klachten met betrekking tot geur- en geluidsoverlast en anderzijds worden de uitbreidingsmogelijkheden van landbouwbedrijven ingeperkt. Respondenten uit de landbouwsector hebben de perceptie dat de boer vaak als schuldige van problemen wordt aangezien. Ze zouden graag een beeld krijgen over de perceptie van niet-landbouwgerelateerde plattelandsbewoners over zowel negatieve als positieve effecten van verschillende vormen van landbouw. Bieden verschillende landbouwmodellen verschillende kansen tot interactie tussen beide actoren?

“[Het] lijkt mij interessant om de houding van plattelandsbewoners, die zelf geen landbouwers zijn, te onderzoeken ten opzichte van de verschillende vormen van landbouw.[...] En dan denk ik bij die vormen aan biologische landbouw of industriële veehouderij of glastuinbouw of fruitteelt. Zo van alles.” (R 09)

Steeds meer mensen gaan op het platteland en in de dorpen wonen. De sociale dynamiek in de dorpen en op het platteland wordt beïnvloed door deze verstedelijkings- en migratieprocessen. De drijfveren van mensen om op het platteland te komen wonen, en de uitdagingen waarmee dorpen door deze migratie worden geconfronteerd houden de respondenten bezig. Ze spreken over slaapdorpen of pendeldorpen, waarbij ganse buurten bewoond worden door mensen uit de stad, wiens professionele leven en vrijetijdsbesteding zich nog steeds in de stad situeert.

Ze komen slapen op het platteland en ze vertrekken 's morgens vroeg naar hun werk en we zien ze voor de rest van de dag niet meer. Ze nemen hun kinderen mee naar de opvang en voor de rest heeft het dorp waar ze eigenlijk wonen, waar ze gedomicilieerd zijn, geen functie voor hen.” (R 06)

Het contact tussen “nieuwe” en “oude” plattelandsbewoners verloopt soms moeizaam. Er wordt een drempel ervaren om echt met elkaar samen te leven. Respondenten vragen hoe de sociale cohesie in plattelandsdorpen kan verhoogd worden en welke rol verschillende actoren daarin spelen.

“Ze zijn aan mekaar gebouwd, het oude dorp en de nieuwe wijk, maar toch is daar een muur tussen.” (R 10)

Verstedelijking hoeft volgens respondenten niet enkel te worden beschouwd als meer bebouwde oppervlakte en meer inwoners. Er zou ook sprake zijn van een stedelijke cultuur die zijn intrede doet op het platteland. Respondenten vragen zich af of die cultuur erg verschillend is en of die in conflict is met plattelandscultuur. Bestaat er überhaupt iets als plattelandscultuur?

“Je krijgt meer en meer mensen met een verstedelijkte cultuur die daar ook komen wonen, die zich daar ook komen vestigen, die ook de middelen hebben om zich daar te kunnen vestigen maar die dus ook van uit de stad een bepaalde cultuur meebrengen en vanuit die cultuur ook wel wat vragen stellen. Het is niet zo dat daar mensen wonen die content zijn met hetgeen ze hebben, met wat ze doen en ... gedaan ermee.” (R 10)

3. Thema: “Leefbaar platteland”

Met dit thema wordt aandacht gevestigd op hoe verschillende gebruikers van eenzelfde open ruimte een duurzaam en leefbaar platteland creëren of in de weg staan. Een toenemend aantal verschillende actoren hebben interesse in het platteland in Vlaanderen en maken er ook gebruik van. Respondenten onderscheiden natuurliefhebbers, landbouwers, toeristen, recreanten (fietsers en wandelaars), bedrijven, plattelandsbewoners en ingeweken stedelingen. Ze leggen allen een claim op datzelfde stukje land, wat weerstand en spanningen opwerpt tussen de verschillende gebruikers.

“Een toerist is daarom zeker geen groene jongen. Dat is iemand die gewoon wil wandelen in de natuur. Mensen van de groene beweging willen een ongerepte natuur en die willen niet dat daar honderden mensen door passeren, met een hond die dan nog van alles achterlaat en zelf ook nog wat blikjes en zo.. De landbouwer wil met zijn tractor kunnen passeren op de landelijke wegen. De fietsers willen daar ook passeren op het moment dat zij dat willen. Voetgangers die willen dat hun voeten vuil zijn, die lopen liever op een slijkpaadje dan op een verharde weg, maar dat slijkpaadje loopt wel dwars door een perceel van een landbouwer die net gezaaid heeft. Dat vraagt om spanningen. [...] Dat zijn heel veel meningen op datzelfde platteland en je kunt ze niet allemaal rijmen met elkaar.” (R 06)

Verstedelijking, bebossing, nood aan overstromingsgebieden en uitbreiding van industrie zorgen er bovendien voor dat de beschikbare oppervlakte platteland steeds kleiner wordt. Deze inkrimping van het areaal leidt tot een prijsstijging van landbouwgronden, wat voor

de landbouwsector zeker bij overnames of uitbreidingen een extra zware investering betekent.

“Ten eerste heeft dat een gevolg voor de prijs die er moet betaald worden per ha landbouwgrond. Dus als een boer op pensioen gaat en zijn bedrijf overlaat, dan stijgt de prijs van grond, dat worden bijna stukjes goud in sommige gevallen. En de meeste of belangrijkste takken in onze landbouw zijn nog steeds grondgebonden. Groententeelt bijvoorbeeld is nergens in Europa zo intensief als hier.” (R 06)

Respondenten zien kansen en bedreigingen in de vele claims op het platteland. Met het oog op een duurzaam en leefbaar platteland kan onderzoek inzicht bieden in conflicten en in opportuniteiten voor de toekomst.

“In welke mate ontstaan conflicten bij het streven naar diversificatie in het kader van duurzaamheid en plattelandsontsluiting tussen al die gebruikers van het platteland, en hoe los je die conflicten eigenlijk op? rekening houdend met het feit dat je moet streven naar meer sociale gemeenschapsopbouw en duurzaamheid.” (R 05)

Respondenten hanteren verschillende perspectieven om naar verhoudingen tussen de gebruikers van het platteland te kijken. Het platteland wordt door sommige respondenten in de eerste plaats gezien als landbouwgebied. Zij zien andere actoren voornamelijk als een bedreiging voor de landbouw. Toerisme en recreatie kunnen ervoor zorgen dat de rust verdwijnt en nieuwe inwoners van het platteland klagen over geurhinder of lawaaioverlast. Volgens hen moeten andere gebruikers respect en waardering tonen voor het werk dat landbouwers doen op het platteland. Ze zien echter soms ook economische opportuniteiten in die nieuwe plattelandsactoren.

“Eigenlijk is heel het platteland het industriegebied van de landbouwers. Dat is een goede, hé. Maar nee, je begrijpt dat het platteland ons industriegebied is, bij manier van spreken. En dat vind ik toch heel belangrijk: dat ze dat ook respecteren, ergens.” (R 18)

Andere respondenten zien het platteland als een gebied waar verschillende functies kunnen samengaan, maar waar men zich ook bewust is van de belangenconflicten. Het platteland wordt door hen meer gepercipieerd als een collectief terrein waar recreatie en ecologie naast landbouw hun plaats kennen.

Ik denk dat het eerst en vooral een platteland moet zijn waar verschillende functies samen kunnen gaan. Zowel dat sociale, dat ecologische, als dat economische. Die verschillende belangen zullen wel in conflict zijn, maar dat je daar probeert een evenwicht in te vinden. (R 12)

Het uitzicht van het platteland is voor een groot deel het gevolg van landbouwactiviteiten. Verschillende actoren genieten van dit uitzicht en de rust van het platteland. Respondenten stellen de vraag op welke manier landbouwers waardering kunnen krijgen voor hun inspanningen die de verschillende actoren ten goede komen. Hoe kan de meerwaarde die een landbouwer creëert worden gevaloriseerd?

“We zitten hier in een akkerbouwstreek met hellingen waarop je aan kan kijken en als je dan het kleurenpalet van de verschillende teelten bekijkt, dat is prachtig, vooral voor iemand die in de stad woont en constant tussen vier muren zit en in het weekend van zijn vrijheid geniet, wordt dat allemaal als vanzelfsprekend beschouwd. Het mag niets kosten. Maar eigenlijk zou er iets tegenover moeten staan. (R 16)

4. Thema: “Verhouding landbouw & natuur”

Één van die claims die gelegd worden op het platteland komt uit de hoek van de natuurbescherming. Deze krijgt extra aandacht, omdat de respondenten een belangrijk spanningsveld zien tussen de landbouwsector en natuurbeschermers. Vertegenwoordigers uit de landbouwsector en natuurbeschermers staan volgens de respondenten vaak lijnrecht tegenover elkaar.

“Dat is een vraagstuk waar je niet gemakkelijk uit kan, hé. Want je hebt de natuurbeschermers, die zeker recht van spreken hebben, want die moeten de natuur beschermen, want we zitten daar volledig op een foute koers; maar uiteindelijk hebben boeren ook recht van spreken, landbouwers hebben ook recht op een inkomen. En door die gewoon tegenover elkaar te zetten ga je er niet uitkomen. En je mag bijna niet gaan beginnen afwegen wat het meest waard is.” (R 05)

Gronden die in natuurgebieden worden omgezet zijn vaak landbouwgronden. Vanuit landbouwmiddelen is er onbegrip over wat de meerwaarde van natuurzorg is ten opzichte van de zorg die landbouwers hebben voor hun gronden. Ze zijn immers gemotiveerd om hun bodem rijk te houden aangezien de landbouwgrond een van hun belangrijkste productiemiddelen is. Binnen dit spanningsveld ziet men echter ook kansen voor landbouwers om zich in te schakelen in natuur -en landschapsbeheer.

“Ik ga misschien nu een beetje te kort door bocht, maar waar zijn we mee bezig als we Schotse hooglandrunderen ergens in een gebied gaan steken, daar waar er vroeger koeien gestaan hebben? Gaan die koeien niet gedeeltelijk of geheel op dezelfde manier, hetzelfde werk kunnen gaan doen, wat beheer betreft van dat gebied? Waar dat die landbouwer bijvoorbeeld ook nog voor een groot stuk zijn inkomen kan behouden, van daar uit.” (R 10)

Landbouwactiviteiten kunnen een zeer negatief effect hebben op het leefmilieu en op de natuur. Mits het meegeven van richtlijnen en specifieke kennis kunnen landbouwers met hun vaardigheden en ervaring op het veld echter een positief effect hebben.

Respondenten stellen zich de vraag of een rol als landbouwer-milieuzorger utopisch is? Of kunnen beide tegenpolen worden samengebracht, en kan dit tegelijk de maatschappelijke erkenning en waardering voor het landbouwberoep vergroten?

“Om ons afvalwater te beheren en te zuiveren, zou het wel eens kunnen zijn dat we de kennis, de kunde en de mogelijkheden van een landbouwbedrijf en landbouwers kunnen inschakelen om dat te doen ten aanzien van bepaalde wijken, ten aanzien van bepaalde dorpen en dergelijke meer. [...] En dan ga je waarschijnlijk, hoop ik, ook een stuk, of een belangrijk stuk neveninkomen aan die boer kunnen geven, een maatschappelijke functie aan die boer kunnen geven, hem zijn maatschappelijke betrokkenheid kunnen laten behouden, zijn maatschappelijke erkenning ook kunnen vergroten, naast hetgeen hij als basisfuncties onderneemt.” (R 10)

15

3.3. ONDERZOEKSTOPIC 3: LANDBOUWBEDRIJF EN LANDBOUWER

Ingrijpende veranderingen waar in de inleiding van dit rapport naar wordt verwezen, stellen de landbouwsector voor zeer grote uitdagingen. Er is een duidelijke trend naar schaalvergroting bezig, en volgens sommige respondenten is er voor het klassieke gemengde bedrijf geen toekomst meer. Een belangrijke vraag die wordt gesteld, is: welk soort landbouw is nodig en gewenst in Vlaanderen in het kader van duurzaamheid? En welke strategieën kunnen landbouwbedrijven daartoe volgen?

De toegenomen schaalgrootte, kapitaalsintensiteit en prijsvolatiliteit van voedingsproducten zorgen ervoor dat landbouwers hoge managementvaardigheden moeten hebben om hun bedrijf goed te kunnen leiden. Tegenslagen hebben meer en meer hun weerslag op de persoonlijke relaties van landbouwers. Volgens respondenten is er dan ook in toenemende mate sprake van sociale problemen bij landbouwers en hun directe omgeving.

5. Thema: Duurzame bedrijfsmodellen in land –en tuinbouw

Dé landbouw en dé landbouwers bestaan niet meer. Volgens de respondenten zijn de vele subsegmenten in de landbouwsector niet meer met elkaar te vergelijken. Die verschillende landbouw takken en -modellen moeten dan ook op een verschillende manier worden benaderd.

“Ik denk dat een gespecialiseerde glastuinbouwer een heel ander verhaal is dan een gemengde landbouwer hier in Oost-Vlaanderen, die zijn inkomen nog haalt uit drie takken, bij manier van spreken. En die hebben ook andere verwachtingen, denk ik.” (R 08)

Respondenten stellen de vraag wat landbouw eigenlijk nog is en wanneer men niet meer over landbouw kan spreken. Sommige landbouwbedrijven lijken meer op industriële bedrijven, hotels of maneges.

“Een paardenliefhebber, het spijt me zeer, maar dat is geen land- en tuinbouw. En anderzijds zijn er bedrijven die wel zeer duidelijk land- en tuinbouwbedrijven zijn, zelfs zeer moderne bedrijven.” (R 11)

Het bestaan van verschillende subsegmenten en landbouwmodellen roept bij respondenten de vraag op welk soort landbouw men (nog) wil in Vlaanderen. Het beleid lijkt volgens respondenten voorstander van een competitieve, exportgerichte en grootschalige landbouw, waarbij de lat steeds hoger gelegd wordt. Is dit correct en hoe zien andere actoren uit de samenleving en de landbouwsector dit?

“Als je de beleidsverklaringen leest van Kris Peeters en zo, een van de sleutelwoorden is altijd competitiviteit, dat we een exportgerichte landbouw moeten hebben. Maar hoever gaat die rek? Ook sociaal gezien, altijd maar meer produceren voor lagere prijzen...” (R 20)

Respondenten vragen zich af of de huidige trend, waarbij de schaal van de landbouwbedrijven steeds vergroot, wenselijk is in het kader van de duurzaamheid van landbouw en platteland. Is dit het landbouwmodel waarmee de landbouwsector zich wil profileren naar consumenten en samenleving? Is er een voldoende stevig economisch draagvlak om te kunnen concurreren op de internationale voedselmarkt? Is het beroep van landbouwer nog voldoende aantrekkelijk en haalbaar in dergelijke grootschalige bedrijven?

“Ik heb zeer grote vragen bij het alsmaar groter en groter worden van bepaalde bedrijven. Ik stel mij de vraag, als men zich moet meten met het doorsnee landbouwbedrijf in de wereld, om het nu zo maar te noemen, of men op termijn gaat kunnen standhouden. Die vraag stel ik mij heel concreet.” (R 10)

De zoektocht naar welke bedrijfsmodellen wel bijdragen aan een duurzame landbouw, een duurzaam platteland en een duurzame voedingsketen wekt de interesse van de respondenten. Kleinschaligere initiatieven lijken zeker in het kader van maatschappelijke erkenning succesvoller, maar ook economisch zou het mogelijk moeten zijn om een meerwaarde te verkrijgen voor lokale valorisatie van producten.

“Je kan ook met die boeren gaan kijken, van okay, moeten we hier geen ander model gaan uitwerken? Een model met meer lokale valorisatie, met meer gesloten kringlopen op een lokaal niveau. Het is meer ecologisch-economisch, dan echt sociaal, maar het kan ook duidelijke sociale gevolgen hebben.” (R 05)

Een belangrijke factor om aan duurzame landbouw te doen is volgens respondenten het hebben van een duidelijke strategie en een visie voor de toekomst van het bedrijf.

Bedrijfsleiders zullen creatief en innovatief moeten zijn om in de landbouwsector actief te kunnen blijven. Schaalvergroting is geen noodzakelijke voorwaarde om economisch rendabel te blijven.

De beleidsvisie op een bedrijf moet altijd blijven evolueren om mee te zijn. Maar niet in revolutie, niet in schokken. Je moet weten wie je afzetmarkt is, en met wie je jezelf gaat meten. We moeten een beetje af van het idee dat groot altijd beter is. Er zijn kleine bedrijven die heel rendabel zijn, waar je goed kan van leven en je ondertussen een beetje aan de kant kan zetten. Evengoed zijn er grote bedrijven die niet rendabel zijn en die het heel moeilijk hebben. (R 21)

17

In Vlaanderen, maar ook daarbuiten, lijken we te evolueren naar twee ideaaltypes land – en tuinbouw. Een respondent vatte het als volgt samen.

Een eerste type is:

“Het grote bedrijf met grootschalige productie, gekenmerkt door toenemende professionalisering. Ze zijn gericht op productie voor een globale markt.” [...]

“Deze bedrijven horen en moeten horen tot de top van Europa om mee te kunnen doen; daarvoor is professionalisering en efficiënt beheer nodig. Onze [Vlaamse] bedrijven worden gekenmerkt door hogere kosten van arbeid, milieu, grond .. en met een strengere regelgeving. Ik ben echter optimistisch dat we mee kunnen in die competitieve markt.” [...]

“De intensieve grootschalige landbouwsystemen focussen meer op basiskwaliteit en kwantiteit omdat ze moeilijk toegevoegde kwaliteit kunnen vermarkten.” [...] “Waar het geproduceerd of geconsumeerd wordt maakt eigenlijk niet uit. “Deze bedrijven moeten blijven evolueren en innoveren om mee te kunnen.” [...]

“Bedrijfsleiders in deze bedrijven zullen nog veel meer achter hun pc moeten zitten en zullen zich nog veel meer moeten laten ondersteunen op verschillende vlakken omdat ze niet alles zelf kunnen managen.” (R 21)

Het tweede type is de kleinschaliger, meer multifunctionele landbouw, gericht op een lokale markt en gemeenschap:

“Ik geloof ook in de toekomst van een kleinschalige landbouw. Ik bedoel daarmee de zeer korte keten-verkoop. Waarbij alle kosten van logistiek tot een minimum worden beperkt. Deze vorm van landbouw kan bio zijn, maar dat hoeft niet. Ze moet wel duurzaam zijn. Daarmee bedoel ik: in orde zijn met het milieu en voldoen aan kwaliteitseisen. (Ze worden minder gecontroleerd op kwaliteit, maar moeten er wel naar streven). Dit is net wat ze moeten doen, zich gaan toeleggen op die kwaliteit. [...] Voorwaarde voor de kleinschalige landbouw is wel dat ze er een eerlijke prijs krijgen, voor die kwaliteit.” (R 21)

Het is echter niet evident om je bedrijf om te schakelen van het ene type naar het andere. De keuzes in het verleden voor een bepaald type landbouwbedrijf zouden bepalend zijn voor de verdere ontwikkeling.

“Het is gevaarlijk als de kleine bedrijven de sprong wagen om mee te willen op de wereldmarkt en grootschalig worden. Ze zijn het niet gewend om met die grote kapitalen om te gaan en met andere uitdagingen die met die grootschaligheid te maken hebben. Hun [beperkte] financiële basis is het grootste gevaar. Maar ook kennis en ervaring zijn hier heel belangrijk.” (R 21)

6. Thema: “Risico’s in de landbouw”

De landbouwsector wordt geconfronteerd met grote risico’s, die steeds groter worden naarmate de schaal vergroot en het benodigde kapitaal toeneemt. Landbouwers hebben heel wat factoren zelf niet in de hand. De grootste onzekerheid blijft het weer, maar door de internationalisering van de voedselmarkten heeft niet enkel het weer in Vlaanderen een invloed, maar ook het weer in andere landen en werelddelen. Prijzen van *inputs* worden extern bepaald en blijken erg volatiel te zijn. Ook op de prijs van de *outputs* hebben ze erg weinig invloed, zeker als ze produceren voor de wereldmarkt.

“Je bent afhankelijk, gewoon van het weer, en van heel veel andere randfactoren. Bijvoorbeeld van veevoederkosten, die kan je zelf niet in de hand houden, dat beïnvloedt je van buitenaf. En [...] de prijs die u uiteindelijk krijgt voor uw product, daar heb je zelf geen vat op. Dat is eigenlijk wel jammer. En dat is dan natuurlijk wel moeilijk. Er zijn een heleboel factoren die je niet in de hand hebt en dat maakt het wel lastiger. Of, zoals sommigen zeggen, dat maakt de uitdaging groter. Dat is ook zo.” (R 18)

De zoektocht naar de optimale structuur voor een landbouwbedrijf om met risico’s om te gaan is belangrijk. Het klassieke familiale landbouwbedrijf heeft het moeilijk om te overleven omdat de uitdagingen voor landbouwbedrijven op het vlak van management en investeringen zo hoog liggen dat respondenten zich afvragen hoe landbouwers dit nog psychologisch kunnen volhouden. Desalniettemin stellen de meeste respondenten dat de familiale verankering een cruciaal gegeven is voor de toekomst van de landbouw in Vlaanderen.

“Het familiale landbouwbedrijf, zoals we dat vroeger kenden, het traditionele van dat landbouwbedrijf, man en vrouw en kinderen die in zo’n bedrijf werken en that’s it, dat komt meer en meer op de helling te staan.” (R 07)

7. Thema: “Eerlijk inkomen”

Zoals reeds aangehaald is een leefbaar inkomen volgens sommige respondenten het belangrijkste aspect van duurzame landbouw. Landbouwers willen niet afhankelijk zijn van overheidssteun. Ze willen door een eerlijke prijs te krijgen voor wat ze produceren in staat zijn om een fatsoenlijk leven uit te bouwen. Respondenten wijzen hierbij op de mogelijkheden die kleinschalige initiatieven bieden, die meer gericht zijn op kwaliteit dan op kwantiteit. Een belangrijke voorwaarde hierbij is dat de consument bereid is om voor de meerwaarde van kwalitatief voedsel te betalen. Een kleinschaligere productie zou bovendien kansen geven voor een ecologisch en sociaal duurzame landbouw.

“Eigenlijk zitten we met een paradox, zolang je als consument goed voedsel wilt maar er niet voor wilt betalen, en als burger wel zegt dat de boer het moet doen, terwijl die dat ook maar tot een bepaald niveau kan betalen in het huidige systeem.” (R 19)

Omwille van de onzekerheid of de beperktheid van de opbrengsten uit voedselproductie ontwikkelen sommige landbouwers nevenactiviteiten die hun inkomen kunnen verzekeren. Men spreekt dan van verbrede landbouw of multifunctionele landbouw. Het is echter niet evident voor elke landbouwer om aan verbreding te doen, omdat dit specifieke vaardigheden en interesses vergt.

“Wij mogen, als maatschappij, dat niet gaan opleggen aan die boer. Want een deel van de mensen die dat doen of die dat vroeger deden, zeker vanuit die biologische sector, wilden contact met de maatschappij. Zo zijn ze begonnen. Ze wilden dat contact met die maatschappij dus zijn ze begonnen met zorg, thuisverkoop... directe dingen. Maar doordat er geen rendabel inkomen kan gehaald worden met een normale landbouwactiviteit, worden er nu andere dingen gezocht, zo van ‘we willen toch in de landbouw blijven, we gaan er nog een nevenactiviteit bijdoen’.” (R 04)

Naast verbreding zouden landbouwers, in het kader van het bekomen van een inkomen, ook vergoed kunnen worden voor functies die niet zuiver productief zijn, maar die wel ten goede komen aan de maatschappij of aan natuurbehoud. Respondenten stellen zich hierbij de vraag in hoeverre de maatschappij wil betalen voor deze functies.

“[...] dan spreken we over het sociaal aspect van de natuur in stand houden, recreatie aanbieden, de omgeving onderhouden. In hoeverre willen de mensen waar we mee samenleven daarin investeren, en wat willen ze daarvoor betalen?” (R 16)

8. Thema: “Werknemers in de landbouw”

Veranderende bedrijfsgroottes, organisatievormen en landbouwmodellen stellen ook uitdagingen rond arbeid. Enerzijds zijn er bedrijven waar nog heel weinig arbeid, zelfs niet voldoende om met twee mensen voltijds te werken. Respondenten halen hierbij de

varkenssector als voorbeeld aan. Anderzijds zijn er bedrijven die een groot personeelsbestand hebben en iemand in dienst moeten nemen die het personeel begeleidt. Zij hebben nood aan een echt personeelsbeleid. De glastuinbouwsector geldt hier als het typevoorbeeld. In grootschalige bedrijven is het voor de bedrijfsleider niet langer evident om alles te overzien. Medewerkers krijgen de verantwoordelijkheid voor grote taken en leggen verantwoording af bij de bedrijfsleider. Landbouwers die uitbreiden worden dus ook op het gebied van omgaan met personeel en veranderende verantwoordelijkheden uitgedaagd.

“Bij de omschakeling van kleinschalig naar grootschalig worden ze geconfronteerd met het feit dat ze niet alles zelf meer kunnen doen of met een klein groepje medewerkers. Hoe moet je een grotere groep werknemers managen? Personeel..? Vroeger zag je alles in je serre. Je had de kennis en vanaf dat er iets scheelde aan een plant kon je het zien. Je zag ook hoe de anderen werkten omdat je er zelf tussen stond te plukken. Door de schaalvergroting ga je plukkers moeten hebben die dit werk doen en zal de bedrijfsleider minder overzicht krijgen. De nood stelt zich dus om zich anders te gaan organiseren, in ploegen bijvoorbeeld. Waarbij enkele mensen meer verantwoordelijkheid krijgen, die dan problemen kunnen doorseinen naar de bedrijfsleider.” (R 21)

De arbeidsomstandigheden in de landbouwsector zijn veel veranderd. Het beleid en de maatschappij laten niet meer toe om, zoals vroeger wanneer moest geoogst worden, hulp te krijgen van burens en vrienden. Alle arbeid dient te worden aangegeven en verzekerd te zijn. Werkzoekenden staan echter niet te springen om in de landbouwsector te werken, onder andere omwille van de seizoensgebonden werkgelegenheid en de aard van het werk. Landbouwers zijn daarom genooddaakt om buitenlandse werknemers aan te trekken om het werk uit te voeren. Dit vergt van de landbouwer reglementaire overnachtingsmogelijkheden en bijkomende sociale vaardigheden.

“Vroeger kwam iedereen stro helpen laden. In het zwart: voor een pint en een stuk taart. Niet verzekerd, illegaal... maar het was de sfeer, de groep. Nu? Nu durft men dat niet meer; gewone niet-landbouwers laten helpen stro laden. Er zou eens moeten een pak stro op z'n kop vallen.” (R 02)

9. Thema: “Sociale problemen bij landbouwers”

Sociale problemen, isolement, zelfdoding bij landbouwers, ... heel wat respondenten dachten hier spontaan aan bij de vraag naar welke sociale aspecten belangrijk zijn om te onderzoeken in het kader van de duurzaamheid van landbouw en platteland in Vlaanderen. Landbouwers hebben een relatief eenzaam beroep. Het buitenshuis werken van de partner en de steeds kleiner wordende groep landbouwers kan hier nog toe bijdragen. Zeker in periodes waarin het niet goed gaat op het bedrijf zijn ze sneller geneigd om sociaal geïsoleerd te geraken van hun omgeving. Respondenten duiden hierbij op een gebrek aan sociale steun en sociale controle en een gevoel bij landbouwers dat ze door de samenleving niet langer gewenst zijn.

“ik kan me dat van bepaalde mensen heel goed voorstellen dat ze totaal overhoop liggen, de eenzaamheid.. ook het feit dat er geen sociale controle is, in de goede zin van het woord. Als je weinig kennissen en vrienden hebt en nooit iemand over de vloer krijgt; of als je zelf teveel werk hebt of het niet ziet zitten om ‘s avonds nog iets anders te doen dan je bedrijf runnen, dan denk ik dat het nefast is.” (R 06)

Landbouwers voelen zich soms in het nauw gedreven, en hebben geen klankbord meer. Volgens respondenten zijn niet alle landbouwers en landbouwbedrijven gezegend met voldoende veerkracht om daar op een goede manier mee om te gaan. In sommige gevallen zien ze geen uitweg meer en leidt dit tot deviant gedrag. Landbouwers worden soms verleid tot het in dienst nemen van zwartwerkers, het gebruik van verboden pesticiden, of het overmatig bemesten van de bodem.

“Of ze komen financieel in de knoei en ze beginnen zwartwerkers in dienst te nemen. Dat is ook zo iets waar een landbouwer een tamelijk lage drempel voor heeft. Ja, een landbouwer is niet benauwd van eens iets doms te doen op dat gebied.” (R08)

“Mensen die wanhopig zijn, die doen rare dingen. En we zitten denk ik in de fase dat men in de veevoedersector... dat je een aantal mensen hebt die redelijk wanhopig zijn.” (R 08)

Zelfdoding is dan een heel extreme reactie, maar volgens de respondenten is het een belangrijk en reëel probleem bij landbouwers. Het zelfmoordcijfer bij landbouwers zou bij de hoogste van de beroepscategorieën zijn. Respondenten leggen de link tussen sociale isolatie, de competitiviteit van de sector, de administratieve en financiële druk, de angst voor boetes en zelfdoding.

“Een van de grote taboes is toch zelfdoding bij boeren. [...] dan denk ik spontaan aan ‘mensen plegen niet zomaar zelfmoord’. Het hoge zelfmoordcijfer bij boeren is een van de hoogste in België. Als je dat zou bestuderen, dan moet je dat niet geïsoleerd bestuderen. Maar zie bijvoorbeeld die link met die competitiviteit, die druk die altijd maar toeneemt. Ik vind dat een blinde vlek.” (R 20)

10. Thema: “Overname & stoppen”

De laatste decennia is een vermindering van het aantal landbouwbedrijven merkbaar. Dit thema gaat dieper in op de beweegredenen en moeilijkheden van landbouwers om een bedrijf over te nemen of met hun activiteiten te stoppen.

Respondenten zijn geïnteresseerd in de beweegredenen waarom landbouwers soms reeds vóór hun pensioengerechtigde leeftijd met hun activiteit stoppen. Ze wensen inzicht in de toekomstperspectieven van landbouwers die uit hun ambt stappen.

“Hoe kan het dat mensen voor hun 55e eruit stappen? Normaal allemaal richting pré-pensioen, maar als zelfstandige krijg je niet veel. Dus ze moeten eigenlijk nog een carrière maken na hun afgewerkte carrière. Op die leeftijd, dat is sociaal ondenkbaar. Wat doen die stoppers? Een vervangingsinkomen zoeken in arbeid? Geen idee van..” (R 02)

Risico's, kapitaalslast en daarmee gepaard gaande problemen zorgen ervoor dat het geen evidente keuze is om voor het landbouwberoep te kiezen. Respondenten zijn geïnteresseerd in de mate waarin landbouwers nog een toekomst zien in de landbouw voor hun kinderen, en of kinderen van landbouwers jarenlang worden gesocialiseerd en voorbereid op de boerenstiel, zoals deze respondent suggereert:

“Een boer van 0 tot 20 jaar wordt gepredestineerd om boer te worden. Ze krijgen een tractor om mee te spelen, geen voetbal. Hij zit mee in de koestal, mee op de tractor. Er wordt altijd gezegd: ‘Gij gaat boer worden’. Hij kijkt op naar papa die met een machine van 150 pk rondrijdt aan 40 km per uur. Het geeft een goed gevoel. Buiten werken, zagezegd met niemand rekening moeten houden... ” (R 02)

Respondenten stellen dat niet alle bedrijfsmodellen even evident zijn om over te nemen. Er zijn verouderde meer kleinschalige landbouwbedrijven die zware investeringen vergen, er zijn grootschalige die erg veel overnamekapitaal vergen en er zijn heel diverse landbouwbedrijven die heel veel specifieke vaardigheden eisen stellen om het bedrijf te kunnen voortzetten. Bij grootschalige bedrijven is het dus de kapitaalsintensiviteit die de overname een stuk moeilijker maakt. Terwijl men vroeger de overname van het bedrijf nog kon compenseren tegenover de andere erfgenamen is dit vaak niet langer mogelijk omdat al het kapitaal in het bedrijf zit. Bovendien blijkt het voor de jonge overnemer moeilijk om voldoende krediet te verkrijgen bij financiële instellingen en is het zelfs onzeker of hij/zij dat kapitaal ooit zal kunnen terugverdienen gezien de vele onzekerheden verbonden aan het landbouwberoep.

“Is een te ver gevorderde vorm van "industriële" landbouw wel duurzaam op dit vlak? Denk maar aan de te grote "kapitaalbehoefte" die soms tot verwoesting kan leiden op sociaal vlak (bijv. bij overnames). Als van bij de start de druk zo hoog ligt door leningen en aflossingen, dan neigen de te maken keuzes dwingend in de richting van meer capaciteit, meer opbrengsten, meer dieren, ... Dit allemaal ten laste van steeds minder boeren ... Welke volgende generatie is in staat of bereid om die last nog op zich te nemen?” (R 20)

“In de biologische landbouw zijn op dit moment heel goed lopende bedrijven die problemen hebben om een overnemer te vinden. Zo'n bedrijven met zeer diverse activiteiten, hoe neem je die over? (R 04)

Respondenten stellen de vraag of nieuwe organisatie -en samenwerkingsmodellen ervoor kunnen zorgen dat het wel haalbaar is om landbouwbedrijven over te nemen. Respondenten zien oplossingen in coöperatieve vormen van bedrijfsvoering, waarbij taken kunnen worden verdeeld, of in vennootschapsvormen die grote kapitalen kunnen voorzien.

“Er is dus binnen een vijftal jaren zeker nood aan vennootschapsvormen om de grote kapitalen te kunnen dragen. Nu is dit probleem nog niet zo acuut, maar het gaat zich meer en meer stellen. Je ziet dat nu vooral al bij de glastuinbouw.” (R 21)

11. Thema: “Partnerrelatie”

Steun van een partner lijkt bij landbouwers erg belangrijk te zijn. Het runnen van een landbouwbedrijf zou volgens respondenten erg moeilijk zijn als alleenstaande, door de veeleisendheid van de job en de vele taken die het met zich meebrengt.

Nee, er zijn ook wel succesverhalen van alleenstaanden, maar er zijn er niet zoveel denk ik. Omdat het ook wel veel is hé... gewoon het bio-landbouwsysteem op zich is al veeleisend, als je daarnaast ook nog eens die thuisverkoop er gaat bijnemen, ge kunt dat niet. Als alleenstaande denk ik toch niet dat je al die zaken daar nog kan bijnemen. (R 04)

Naast mentale steun van een partner zijn natuurlijk ook andere taken en functies verdeeld tussen de partners op het bedrijf. In het kader van duurzame landbouw zijn respondenten voornamelijk geïnteresseerd in wat de rol van respectievelijk de man en de vrouw is in het kader van de sociale inbedding van een bedrijf.

Relaties komen onder druk te staan. Meer dan vroeger komen in de samenleving echtscheidingen voor, en ook bij landbouwers is dit zo. Hoe worden eigendomsverdelingen geregeld; blijven partners in de kou bij echtscheidingen?

“Echtelijke problemen, dat zag je dus zeer weinig in de landbouwsector of die werden weggestopt. Vandaag is dat ook één van de redenen waarom dat bedrijven splitten of waarom dat er dus grote problemen zijn op een bedrijf, vroeger zag je dat dus in de landbouw veel minder. Maar vandaag denk ik dat dat een beetje een afspiegeling is van hetgeen er in de maatschappij gebeurt. Dat is eigenlijk ook een element dat wij meer en meer zien. Waar vroeger, veel meer dan bij particulieren, samen gebleven werd voor het patrimonium (als ik mij zo mag uitdrukken), meer nog dan voor de kinderen misschien [lacht].” (R 08)

12. Thema: “De genen van de landbouwer”

Harde werker, beroepstrots, fierheid, koppigheid, vrijheid, eigen baas zijn, en onafhankelijkheid zijn kenmerken die respondenten op landbouwers kleven. Het zijn de spreekwoordelijke “genen” van de landbouwer. Sommige daarvan kunnen noodzakelijk

zijn om het landbouwberoep succesvol te kunnen uitvoeren. Andere kunnen ervoor zorgen dat landbouwers onder felle druk (economisch, financieel, sociaal, administratief) niet willen opgeven en in zware problemen komen.

“We zouden ze moeten kunnen doen stoppen op het moment dat er nog wat over is. De meesten doen verder totdat er een put is die niet meer kan gevuld worden. Dat is eigenlijk een belangrijk element, maar dat heeft dan met die beroepstrots te maken. Ze willen te allen tijde boer blijven en ze denken altijd: het zal beteren en het zal beteren en het zal beteren.” (06)

Duurzame landbouwmodellen zouden ook aangepast moeten zijn aan de eigenheid van landbouwers. In welke landbouwmodellen kunnen landbouwers goed aarden?

“Boeren hechten vaak veel waarde aan de vrijheid en onafhankelijkheid die ze ervaren. Hoe verhoudt zich dit tot duurzame landbouwmodellen of de promotie daarvan? Is er bij duurzaam boeren meer ruimte voor eigen creativiteit? Is er eventueel minder economische dwang en eventueel ook minder technische dwang?” (R 20)

“Zo’n nieuw ondernemingsmodel dat nodig zal zijn raakt een beetje aan de spreekwoordelijke ‘genen’ van de landbouwer. Landbouwer is altijd een beetje individualistisch geweest. Wil zelf beslissen waar hij naartoe gaat met zijn bedrijf, welke gewassen hij kweekt.. Als je moet gaan samenwerken in vennootschappen is dat toch niet hetzelfde.” (R 21)

13. Thema: “Skills van de landbouwer”

Het landbouwersberoep vergt heel wat vaardigheden en kennis. Dit wordt nog versterkt door de toegenomen schaalvergroting, professionalisering, reglementering en verbreding van de activiteiten. Opvallend is dat landbouwers nood hebben aan zowel praktische, technische vaardigheden, als aan ondernemersvaardigheden.

“Er zijn relatief weinig beroepen waar die twee zaken aan elkaar gekoppeld zijn. In veel andere sectoren zie je dat op een bepaald moment een bedrijfsleider hele dagen op zijn bureau zit, en geen fysieke arbeid meer doet. In de landbouw is dat anders, die doet eigenlijk toch nog een heel stuk zelf de fysieke arbeid.” (R 08)

Ondernemersvaardigheden die vaak terugkwamen in de interviews zijn creativiteit en innovativiteit. Zowel in grootschalige als in kleinschalige landbouwbedrijven lijken dit noodzakelijke vaardigheden om een duurzaam bedrijf uit te bouwen.

“[Het] zal van de creativiteit afhangen van die bedrijfsleider, die zeker in de toekomst meer een manager zal moeten zijn; ook op een relatief klein bedrijf dan. Het zal een manager moeten zijn, in plaats van een bedrijfsleider in de

klassieke betekenis van het woord. Het zal iemand moeten zijn die op een optimale manier weet instrumenten in te zetten.” (R 10)

Het landbouwonderwijs moet studenten beter voorbereiden op de vele uitdagingen waarmee de landbouwsector wordt geconfronteerd. Respondenten stellen dat men tegenwoordig na het zesde jaar aan de land –of tuinbouwschool nog niet voldoende gewapend is om zelfstandig een bedrijf te leiden. Tegenwoordig zijn starters vaak hoger geschoolden die bovendien stage hebben gelopen in andere bedrijven om extra kennis en vaardigheden op te doen.

25

“Zes jaar land- en tuinbouw is te kort, het niveau is te laag. Maar nu, praktisch, de nieuwe bedrijven zijn allemaal bachelors. En dat vind ik goed. Maar je mag dat natuurlijk niet zeggen, want land- en tuinbouwscholen, dat is gewoon een technische richting, ja, en die pretenderen nog altijd de ideale aanloop te zijn ...” (R 15)

3.4. ONDERZOEKSTOPIC 4: MAATSCHAPPIJ

Het maatschappelijk draagvlak voor landbouw in Vlaanderen is een vierde belangrijke onderzoekstopic. Dit draagvlak is echter niet bekend. Landbouwers ervaren niet steeds in welke mate hun werk echt gewaardeerd wordt. Anderzijds willen de respondenten meer inzicht krijgen in de meerwaarde die landbouw heeft voor de samenleving. Respondenten zijn ook geïnteresseerd in de factoren die het imago van de landbouw(sector) bepalen.

14. Thema: “Maatschappelijk draagvlak & Imago”

Het maatschappelijk draagvlak voor landbouwactiviteiten in Vlaanderen is een zeer belangrijk maar veelal onbekend aandachtspunt. Respondenten stellen de vraag of onze maatschappij nog wil dat er in Vlaanderen voedsel wordt geproduceerd. Onderzoek zou beter kunnen duiden of mensen belang hechten aan waar en hoe hun voedsel wordt geproduceerd.

“In hoeverre hecht de Vlaming er nog belang aan dat [voeding] hier in Vlaanderen geproduceerd wordt of elders. Eigenlijk is dat een fundamentele vraag, hé. Want als onze maatschappij zegt: ‘wij hebben geen landbouw meer nodig’, dan zijn wij overbodig, hé. Eigenlijk is dit dé vraag denk ik.” (R 16)

Respondenten vermoeden dat de publieke opinie de landbouwsector richting een duurzame landbouw zal duwen. De vraag is echter of de publieke opinie effectief mee richting kan geven aan de strategie(ën) die de landbouwsector in Vlaanderen moet volgen.

Land –en tuinbouw kan enkel overleven als we naar duurzaamheid gaan evolueren. Daarvoor is een overlegmodel nodig tussen verschillende actoren. Er is heel wat druk van de publieke opinie. Deze zal enkel landbouw tolereren als land –en tuinbouw op een zorgzame manier omgaan met mens en natuur. (21)

Volgens respondenten is de meerwaarde van landbouw niet duidelijk voor de samenleving. Discussies over ruimtegebruik en subsidiëring van de landbouwsector kunnen inzicht in deze maatschappelijke meerwaarde goed gebruiken. Onderzoek zou inzicht kunnen geven in de maatschappelijke verankering en meerwaarde van landbouw voor de samenleving. Men zou bovendien kunnen onderzoeken hoe de landbouwsector zich nog beter maatschappelijk kan verankeren en kan bijdragen aan noden uit de samenleving.

“Ik denk dat landbouw, om te kunnen blijven voortbestaan en om overheidssteun te kunnen blijven krijgen, nood heeft aan een maatschappelijke verankering, binnen de maatschappij waarin ze zich situeert. Anders ga je heel de tijd discussies blijven krijgen, ook over natuur versus landbouw. [...] Want ge legt eigenlijk relatief veel beslag op de ruimte met die landbouw, en als die geen meerwaarde biedt aan een samenleving, dan ga je daar heel de tijd discussies blijven krijgen op de claim die je legt op grond, op ruimte en op belastingmiddelen uiteindelijk ook.” (R 13)

Maatschappelijke veranderingen in Vlaanderen, waaronder de verstedelijking, kunnen opportuniteiten bieden voor de landbouw. Respondenten duiden onder andere op de bijdrage die landbouw kan bieden aan gemeenschapsopbouw in kleine dorpen. Landbouw kan echter ook bijdragen aan grotere uitdagingen waar de maatschappij voor komt te staan. Op die manier zou ze haar maatschappelijke inbedding en erkenning kunnen vergroten en ondertussen een neveninkomen bekomen. Respondenten denken hierbij bijvoorbeeld aan een zorgfunctie als antwoord op overvolle crèches, op een tekort aan plaatsen in asielcentra en op de stijgende kost van de vergrijzing; of bijvoorbeeld aan groene en blauwe diensten waarbij landbouwers openbare taken uitvoeren met hun kunde en materiaal.

“ik denk dat het wel mogelijkheden biedt, meer mogelijkheden dan zorg bijvoorbeeld. [En] die crèches ook, die leegstand op die boerderijen die zo gebruikt wordt. Ook daar zijn meer mogelijkheden, denk ik, om dat te gaan invullen naar zorg op alle gebied. Ook naar de vergrijzing die er momenteel afspeelt en waarschijnlijk nog toeneemt... gaan we al die bejaarden in tehuizen steken zonder een functie?” (R 04)

Respondenten duiden erop dat mensen onwetend zijn over hoe in Vlaanderen aan landbouw wordt gedaan. Een interessante vraag is of er een relatie bestaat tussen de kennis of onwetendheid over landbouw, de aan- of afwezigheid van landbouw, en het

imago dat landbouw heeft. Opvallend is dat respondenten het niet eens zijn over de richting van deze relatie. Sommige beargumenteren:

“volgens mij heeft dat te maken met een belangrijk fenomeen namelijk zoveel te minder de landbouw nog manifest in het straatbeeld aanwezig is, met andere woorden, zoveel te schaarser de landbouw wordt, zoveel te waardevoller hij beoordeeld wordt, volgens mij, door de buitenstaanders.” (R 10)

Anderen, daarentegen, stelden:

“Hoe langer hoe minder mensen begrijpen wat boeren is en betekent. Het begrip voor boeren wordt, denk ik, minder. Vaker en vaker worden boeren gezien als dierenbeulen en vervuilers – en anders als zeurders omdat ze niet gewoon lekker efficiënt produceren.” (R 20)

De meeste landbouwers doen volgens de respondenten inspanningen om weinig overlast voor mens en natuur te veroorzaken. Ze hebben echter het gevoel dat dit niet gewaardeerd wordt en zelfs bestraft door nog meer regels op te leggen. Desondanks is het voor de landbouwer wel belangrijk om zich geapprecieerd te voelen. Een vraag is dus hoe boeren hun relatie ervaren met burens en met de rest van de maatschappij.

“Geapprecieerd worden is heel belangrijk ook, door burens of gemeente.. Een voorbeeld: ‘t is nu een moeilijk seizoen geweest; maar ja als de banen vuil liggen gaan de mensen automatisch denken .. ‘t is weer van een vuile boer... Terwijl het niet altijd door de boeren is; als er iets vuils of raars gebeurt, is het vaak de schuld van de boer. Het landbouwberoep wordt vaak nog te weinig geapprecieerd.” (R 03)

Respondenten stellen vast dat het imago van landbouw een stuk verbeterd is sinds een twintigtal jaar geleden. Ze vragen zich af welke landbouwmodellen een positieve bijdrage leveren aan het imago dat landbouw heeft in de maatschappij.

“Onder andere door bepaalde landbouwers die zich wat meer terug op de lokale markt zijn gaan richten, de korte keten, maar ook door de verbreding die er gebeurd is. Ik denk bijvoorbeeld aan kijkboerderijen, aan groene zorg, ik denk bijvoorbeeld aan hoevetoerisme, de meest relevante, dat de landbouw toch wel terug binnen de samenleving gekomen is zo en zich terug voor een groot stuk aanvaardbaar gemaakt heeft en bijgevolg een goede naam en een goede faam gekregen heeft.” (R 10)

Media hebben een niet te onderschatten invloed op de publieke opinie. Onderzoek zou kunnen aantonen op welke manier(en) media bijdragen aan het imago van landbouw.

Wordt een representatief beeld van de landbouw getoond of eerder een karikatuur en hoe beïnvloedt dit de manier waarop mensen naar landbouwers en de sector kijken?

“Je ziet wel een heleboel programma's op tv zoals Boer zoekt vrouw. Ik weet niet of zulke programma's al dan niet bijdragen tot een bepaald beeld of juist niet. Soms vind ik het erover als ik het zie.” (R 17)

3.5. ONDERZOEKSTOPIC 5: VOEDING EN KETEN

Respondenten zijn geïnteresseerd in sociale dynamieken die de linken tussen landbouw en voeding – van boer tot bord – mee helpen vormgeven. Men vraagt zich af wat de culturele waarde is van voeding en of consumenten beseffen dat de voedingsproducten die ze dagelijks consumeren landbouwproducten zijn. In het kader van een duurzamere voedingsketen is men geïnteresseerd in wie de macht heeft om de keten aan te sturen en of de consument bereid zou zijn om te betalen voor duurzame voeding.

15. Thema: “Voeding en keten”

Respondenten duiden op het belang van voeding als drager van cultuur. De lokale eetcultuur in Vlaanderen is gegroeid uit de voeding die hier geproduceerd werd. Tegenwoordig, echter, vindt men in de supermarkten op elk moment dezelfde groenten en fruit, die vaak geïmporteerd worden. Goedkope voeding naar keuze op elk moment is als het ware een evidentie geworden:

“Mensen staan er niet meer niet meer bij stil wat de betekenis is van gezond en veilig voedsel, wat het betekent om voldoende voedsel te kunnen hebben. Alles is bereikbaar –ook de appelsienen, die blijven wel van Spanje komen; en de bananen die blijven wel van Costa Rica komen. Ik bedoel: tegenwoordig heeft men zodanig vertrouwen in allerlei transportsystemen ... men vindt het allemaal evident dat het er is. Is dat wel zo evident?” (R 05)

De sociale en ecologische prijs van voeding wordt echter niet in de kostprijs opgenomen, zodat voeding kunstmatig goedkoop is. Deze lage kostprijs van voedsel heeft ervoor gezorgd dat consumenten zich andere dingen kunnen veroorloven. Volgens respondenten heeft dit geleid tot het huidige maatschappijmodel. Een interessante vraag is wat de maatschappelijke implicaties van een duurzame voedingsketen zouden zijn, waarbij de kosten geïnternaliseerd worden in de prijs.

Het voedsel dat mensen dagelijks consumeren is een product van landbouwactiviteiten. Respondenten stellen de vraag of consumenten zich hiervan bewust zijn en de link tussen voedsel en landbouw zien. Zijn er verschillende consumentengroepen te onderscheiden in de samenleving die zich minder of meer bewust zijn van de herkomst van het voedsel?

“En dat er heel wat mensen zeggen, ja, de link met landbouw, dat is vier of vijf generaties terug, dan werkte er 70 à 80 % van de bevolking op een

landbouwbedrijf. En na de revolutie, iedereen weg van het platteland naar de stad en die link is dan zogezegd verminderd. Maar eigenlijk is dat niet waar, want wij eten drie keer per dag landbouwproducten. Maar we zijn ons daar niet altijd van bewust.” (R 19)

Het duurzamer organiseren van lokale productie en consumptie is een belangrijke uitdaging. De crisis in de varkenssector toonde volgens respondenten aan dat het huidige model zelfs economisch niet duurzaam is. De varkenssector is veel te afhankelijk van externe *inputs*, waarvan de prijzen op een internationale markt worden bepaald. Respondenten stellen dat men proactief de sector moet duurzamer gaan organiseren indien men niet wil dat het op een sociaal bloedbad uitdraait. Wat kan de landbouwvoedingsketen duurzamer maken? Welke strategieën kunnen sectoren volgen?

“Je kunt toekomstscenario’s maken. Stel dat inderdaad die grondstoffenprijzen blijven stijgen, dan is dat model niet duurzaam op termijn. Hoe kun je dan aan een ombouw van een dergelijke sector beginnen zonder dat het voor de betrokkene uiteindelijk op een sociaal bloedbad uitdraait.”

“En of dat ge dan niet moet naar een sector evolueren die meer inzet op kwaliteit en minder op kwantiteit en dat ge daarmee toch op termijn, naar een afbouw van die sector moet zonder dat ge al die mensen daar moet uitstoten. Maar daar zitten we in een spiraal van altijd maar grotere, intensievere bedrijven. En dat staat toch een beetje in contrast met een heel discours van duurzaamheid.” (R 13)

“Er zijn heel wat manieren/strategieën die daar een antwoord op proberen te bieden. De biosector is daar ook een voorbeeld van. Hoewel alles bio maken waarschijnlijk ook niet de oplossing zal zijn.” (R 05)

Consumenten zijn gewoon om in supermarkten alle producten bij de hand te hebben. Indien men wil overschakelen naar een duurzamere keten zullen consumenten volgens de respondenten moeten aanvaarden dat niet steeds alle producten beschikbaar zijn. Nieuwe samenwerkingsmodellen tussen producenten, consumenten en andere schakels uit de keten zullen noodzakelijk zijn. Er bestaan al nichesystemen die de schakels tussen producent en consument overslaan. In deze systemen is het een grote uitdaging voor producenten om de producten toegankelijk te maken.

Welke nieuwe burger-boer allianties ontstaan er? Wanneer worden zulke allianties “significant” ? Worden ze erkend, hebben ze uitstralende invloed, beginnen ze te wegen in de markt,...? Is daar een geografie in herkenbaar? Waar in Vlaanderen? Wat zijn de voorwaarden om ze duurzaam te maken? (R 20)

Respondenten vragen welke actoren uit de voedingsketen de productie en consumptie al of niet ecologisch, sociaal, en economisch duurzamer kunnen maken. Hoe kan dit gebeuren? Wie houdt processen tegen; wie initieert? Hoe kan beleid een verandering naar duurzame consumptie en productie faciliteren?

“Je kunt nooit echt één sleutelactor aanduiden. Je hebt ze allemaal nodig in die systeemverandering, ze gaan allemaal moeten tegelijkertijd een stap willen zetten. En ze gaan niet moeten zeggen (zoals vaak gebeurt): wij zetten (als distributiesector) maar een stap als de consument dat vraagt. En dan zeggen de boeren/de productiesector: wij zetten pas een stap als de distributiesector iets verandert. En de consument zegt: ik zet pas een stap als het in de winkel ligt, of zo. Zo kom je nergens, iedereen wacht op elkaar, daar loopt het helemaal vast. Het komt er dus op aan dat iedereen wel tegelijkertijd een stap zet. Beleid kan hier ook een rol in spelen, maar die mensen hangen ook weer af van hun kiezers enz. Dus het hangt er dan vanaf of er politieke wil is om iets door te duwen?” (R 05)

De distributiesector wordt als een van de meest bepalende actoren in de keten beschouwd. Zij kunnen dus een belangrijke factor zijn in de verduurzaming van de keten. De voedselketen is volgens respondenten van een aanbodmarkt naar een vraagmarkt geëvolueerd. De afstand tussen producent en consument zou in het voordeel spelen van de distributiesector, omdat ze daardoor meer controle hebben over productie en consumptie. Het zou de distributie zijn die aan de landbouwers zegt: “dit moet je produceren.” En aan de consumenten zeggen ze via marketing: “dit moet je consumeren”.

“De verkoop loopt eigenlijk voor het grootste deel via de supermarkten en die supermarkten zijn in handen van een heel klein aantal mensen. En die dicteren eigenlijk bijna wat er kan verkocht worden.” (R 04)

“Er is een grote afstand tussen consument en producent. Maar dat is interessant, die afstand, voor de grote bedrijven. [...]. En de sleutelwoorden zijn dan: afstand en controle. Zij hebben dan controle. ... Des te meer afstand er is, des te meer controle dat ze hebben.” (R 20)

Ook de consument zou een belangrijke verantwoordelijkheid hebben in de keten, al wordt de invloed van individuele consumenten toch genuanceerd. Als groepen consumenten bewust kiezen voor een ander consumptiepatroon, kunnen ze de producenten en de andere actoren in de keten in een andere richting helpen duwen.

“Als consumenten een ander consumptiepatroon gaan aannemen en bijvoorbeeld minder maar kwaliteitsvoller vlees gaan eten, waar ze een

deftige prijs voor betalen, dat ze daarmee het productiesysteem ook in een andere richting dwingen, bijna.” (R 05)

Respondenten stellen de vraag hoe men consumenten zo ver kan krijgen om andere beslissingen te nemen, zeker omdat duurzame consumptie van voeding mogelijk een grote aanpassing in het levenspatroon impliceert.

“Je kunt maar een duurzame voedingskeuze maken als je inderdaad ook andere systemen verandert. Want als je rechtstreeks bij de boer moet gaan consumeren, directe bioproducten moet gaan aankopen, dan heb je eigenlijk ook wel tijd nodig.

Bijvoorbeeld, je hebt tijd nodig om naar die boeren te gaan. Om in hun winkel daar geld aan te besteden, daar op zoek naar te gaan, naar uw voedselteam te gaan, .. en je moet tien winkels doen bijvoorbeeld. Dus dat vraagt wel een zekere investering en dat kan niet binnen uw ‘nine-to-five job’ die je vijf dagen per week moet gaan uitvoeren. En als je dan nog eens al die andere sociale aspecten wil doen, sociaal contact met familie, recreatie... ” (R 05)

31

Naast toegankelijkheid kan ook de kostprijs van duurzame voedingsproducten een obstakel zijn voor consumenten. Respondenten spreken over de bewuste burger die allerlei verwachtingen ten opzichte van productie heeft, maar die eens in de supermarkt vooral de kostprijs laat doorwegen.

“Het is zoals ze zeggen, het verschil tussen de consument die naar de televisie kijkt en zegt, het zou zo geproduceerd moeten worden, en de consument die in de winkel staat en een product koopt en dan die vraag totaal niet meer stelt. Er is altijd een gedeelte dat die vraag nog wel stelt, maar [...] merendeel stelt zich niet meer de vraag: van waar komt het? Maar ze gaan wel zeggen: wat is de prijs?” (R 16)

3.6. ONDERZOEKSTOPIC 6: BELEID EN INSTITUTIES

Op verschillende beleidsniveaus worden instrumenten gehanteerd om in te grijpen in de landbouwsector en de plattelandsontwikkeling. Volgens respondenten uit zowel de sector als het beleid zijn niet alle regels en wetten even constructief in het kader van een duurzame landbouw en platteland. De vraag is hoe lokale en bovenlokale besturen beter kunnen bijdragen aan een verduurzaming van landbouw en platteland. Daarnaast is men geïnteresseerd in de relatie tussen de vertegenwoordiging van landbouwers op verschillende beleidsniveaus, en de positie van landbouw in de samenleving.

16. Thema: “Landbouw en beleid”

Beleidsinstanties kunnen de landbouwsector mee sturen in een bepaalde richting. Daarom is de visie van de overheid op duurzame landbouw en platteland van cruciaal belang. Onderzoek naar beleidsmaatregelen kan duidelijkheid scheppen over het discours dat dominant aanwezig is binnen het beleid. Respondenten verwijzen naar het landbouwbeleid als gericht op schaalvergroting en op de internationale markten.

“We zitten alle drie – zowel de maatschappij, als de overheid, als de boeren – in dat economisch systeem. We zitten in een economische logica, van de vrije markt.” (R 19)

Een van de instrumenten die overheden ter beschikking hebben zijn subsidies. Landbouwers ervaren subsidies enerzijds als een noodzakelijke vergoeding in het huidige systeem. Anderzijds worden boeren als profiteurs bestempeld in de maatschappij en geven de subsidies aan dat de situatie niet duurzaam is. Op welke duurzame manier zou de voedselzekerheid in Europa kunnen gewaarborgd worden en welke instrumenten hebben beleidsinstanties hiervoor?

“Overheidssubsidies, daar ben je nooit op lange termijn zeker van. En bovendien denken we, als je een vergoeding in de markt voorziet, dat uw concurrentie met andere landen ook anders is. De boer kan niet aan goedkopere prijzen produceren dan bijvoorbeeld een Afrikaanse boer omdat er geen subsidies meer zijn. Maar welke instrumenten, beleidsinstrumenten, heb je dan nodig om te zorgen dat er toch nog geboerd wordt, dat die markt bewaakt wordt en dat er voedselzekerheid is in Europa – want dat willen we nog wel altijd.” (R 12)

Hoe organiseert men de wisselwerking tussen landbouwsector en beleid op verschillende niveaus? Respondenten hebben de indruk dat verschillende beleidsinstrumenten niet goed op elkaar zijn afgestemd en in sommige gevallen tegenstrijdig zijn met elkaar en met duurzame landbouw. Verscheidene respondenten halen hierbij MAP 4 als voorbeeld aan:

“In MAP4 staan normen die andere wetgevingen volledig tegenspreken. Het klassieke voorbeeld is het koolstofgehalte. Het koolstofgehalte in de grond is aan het dalen. Waarom is die aan het dalen? Omdat we minder organische mest mogen uitrijden. Als we het koolstofgehalte willen doen stijgen dan moeten we een groenbemester zaaien, maar die heeft dan weer organische mest nodig om de koolstof aan te maken. Maar je mag hem niet bemesten. Dat is zo contradictorisch.” (R 16)

Het aandeel landbouwers in Vlaanderen is door de jaren heen verminderd. Dit heeft ook zijn weerslag op de vertegenwoordiging van landbouwers in de politiek op verschillende niveaus. Hoe belangrijk is de vertegenwoordiging van landbouwers in politiek, voor de positie van landbouw?

“De staat.. de stad.. hoe meer stad, hoe minder landbouw-minded. De stad gaat de landbouw niet meer kennen op den duur. Het is een beetje een ver van mijn bed show op den duur. En dan ja, de dorpskernen, daar gaan ze meer aandacht voor hebben. En voor die trage wegen en wandelwegen openstellen, al hetgeen dat plezant is. Maar ja, de eigenlijke landbouw kan dan wel een beetje stiefmoederlijk behandeld worden in maatregelen.” (R 03)

“Op iedere gemeente blijft er hopelijk nog een boer in het schepencollege, anders is het fataal voor de landbouw. Landbouw is niet meer gekend, maar buiten de gemeenten is het nog altijd een economie, de machineverkoper leeft ervan, de toeleverancier van voeders en meststoffen leeft ervan, de loonwerkers leven ervan, er wordt diesel geleverd, en de transporteur die de patatten of de bieten vervoert leeft er nog van en dat is allemaal economie, een bijkomende economie.” (R 16)

Op internationaal niveau is de invloed van de Europese Unie op de landbouwsector in Vlaanderen sterk toegenomen. In welke mate en hoe slagen Belgische/Vlaamse vertegenwoordigers erin om standpunten in het belang van duurzame landbouw in Vlaanderen op Europees niveau te verdedigen?

“Ik denk dat we wel het probleem van de omvang hebben ook. België is een heel klein land ten opzichte van Frankrijk en Duitsland, die ook een belangrijke landbouw tak hebben. Dus als wij een bepaald standpunt innemen, dan is het zaak van de ministers en landbouworganisaties in ons land om aan één zeel te trekken en onze collega's van Frankrijk, Nederland, Duitsland mee te hebben in het verhaal. Want alleen kun je daar niks gaan doen. De landbouw in het Westen verschilt dan nog eens van die in de Oost-Europese landen, die recenter zijn toegetreden... dus ja... daar is ook al verschil op. Ik denk dat je echt regionale clusters moet gaan vormen.” (R 06)

17. Thema: “Landbouworganisaties”

Landbouworganisaties vertegenwoordigen de landbouwsector bij het beleid en hebben een syndicale functie. Respondenten tonen interesse in de verhoudingen binnen en tussen landbouworganisaties, en in of en hoe deze organisaties erin slagen om het beleid te beïnvloeden.

“Boerenbond heeft in alle schakels wel een poot, wat hen heel sterk maakt. Banken, jeugdbeweging, verwerking, ... Machtsverhoudingen binnen landbouworganisaties kunnen wel interessant zijn.” (R 04)

De pijlen worden vooral gericht op de bevoorrechte partner die Boerenbond geworden is voor beleid en media als spreekbuis voor de landbouw. Door hun verwevenheid met andere schakels uit de sector zouden ze niet steeds in het belang van de boeren spreken.

Kleinere landbouworganisaties slagen er volgens respondenten minder in om gehoord te worden.

“De boerenbond wordt echt gezien als dé spreekbuis van de boeren. En dat maakt het moeilijk om als kleine landbouworganisatie nog te vechten tegen de bierkaai of de reus van die grote organisatie. Maar ook voor de boeren is dat soms ook meer een pest (dat is wel een zwaar woord), of toch, dat je soms beter zou af zijn met iets kleins maar fijn.” (R 03)

4. DISCUSSIE

“Men berekent nog wel de effecten van het bestaande beleid, maar wat ontbreekt in het algemeen, op lange termijn, ja, is zo het vooruit denken; onderzoek als een middel ook om op lange termijn strategieën te ontwikkelen. [...]. Gebruik onderzoek ook om meer vorm te geven aan de toekomst van de landbouw. Vaak is het onderzoek hier heel technisch, zijn het hele technische aspecten en dat moet er ongetwijfeld ook zijn. Ik zie hoe dit komt want het is het belang van de landbouw op korte termijn. Maar het gaat altijd over hetzelfde. Men denkt veel te weinig op lange termijn, en ook onderzoek is veel te weinig met die lange termijn bezig. En dat is, naast de hele korte termijn, natuurlijk ook wel belangrijk. Op die manier loop je eigenlijk altijd achter de feiten aan in plaats van te kunnen anticiperen.” (R 12)

35

Bovenstaand citaat duidt op het belang en de nood aan onderzoek gericht op de toekomst van landbouw en platteland in Vlaanderen. De bespreking van de onder zes onderzoekstopics gerangschikte thema's in de vorige paragraaf levert interessante inzichten voor onderzoek op. Reeds in de inleiding werd aangehaald dat het moeilijk is om eenduidige definities van de belangrijkste concepten te vinden. Uit de interviews blijkt dat respondenten verschillende benaderingen hanteren om naar de duurzaamheid van landbouw en platteland te kijken, en daardoor verschillende onderzoeksvragen en oplossingsrichtingen vooropstellen. Om deze verschillen te duiden zullen wij in deze paragraaf met een discoursanalytisch kader werken. Een discours kan gedefinieerd worden als een verzameling van sociale representaties waardoor betekenis wordt gegeven aan sociale en fysieke fenomenen (Hajer and Versteeg 2005). Deze representaties structureren, en worden gestructureerd door sociale praktijken. Met andere woorden, discoursen beïnvloeden, en worden beïnvloed door de posities die groepen mensen ten opzichte van maatschappelijke onderwerpen als duurzame landbouw en rurale gebieden innemen. Om de hierboven voorgestelde onderzoekstopics te structureren, doen we een beroep op de discoursen die Frouws (1998) en Hermans et al. (2009) in hun werk onderscheiden.

4.1. VERGELIJKING MET DISCOURSEN UIT LITERATUUR

Frouws (1998) onderscheidt in Nederland drie discoursen met betrekking tot platteland, rurale ontwikkeling en landbouw: (1) agri-ruralistisch, (2) utilitaristisch en (3) hedonistisch. Hermans et al. (2009) vonden later dat de drie discoursen van Frouws (1998) overeind blijven als men deze topics bekijkt in het kader van duurzame ontwikkeling. Hoewel deze discoursen in Nederland zijn onderscheiden en het Nederlandse platteland en de landbouw toch andere kenmerken vertoont dan in Vlaanderen, blijkt uit de interviews dat ook in Vlaanderen gelijkaardige benaderingen bestaan.

Volgens Hermans et al. (2009) verschillen de discoursen in hun beoordeling of inschatting van de huidige situatie, problemen, toekomstige trends, te prefereren oplossingen en visies op de landbouwsector. Ook de rol van verschillende actoren, en in het bijzonder die van beleidsactoren, verschilt substantieel naargelang men vanuit het ene dan wel vanuit

het andere discours naar landbouw en platteland kijkt. Wanneer tijdens de interviews in dit onderzoek gepolst werd naar de belangrijke sociale aspecten om te onderzoeken in het kader van de duurzaamheid van landbouw en platteland in Vlaanderen, kunnen we er dan ook van uitgaan dat de stakeholders deze vraag anders beantwoordden naargelang het discours dat ze al dan niet bewust aanhangen. In het kader van dit onderzoek is het niet mogelijk om in de diepte de Vlaamse discoursen te gaan analyseren. Daarom gebruiken we de opdeling van Frouws (1998) en Hermans et al. (2009) om de verschillende discoursen die de aangehaalde onderzoekstopics vormgeven, te verhelderen. In Tabel 02 zijn deze discoursen kort weergegeven.

Tabel 02: Overzicht van de discoursen over platteland en landbouw (Vrij vertaald uit Hermans et al. (2009))

Discours	Ontologie	Agentschap	Motivatie	Natuurlijke relaties
	<i>Op welke entiteiten ligt de focus?</i>	<i>Wie heeft de meeste capaciteit om te handelen?</i>	<i>Belangrijkste redenen om te handelen?</i>	<i>Primaire relaties tussen entiteiten</i>
Agri-Ruralistisch	Landbouwers (en hun familie)	Landbouwsector en de staat	Traditionele waarden	Landbouwer als behoeder van natuur en landschap
Utilitaristisch	Consumenten en producenten	Markt-actoren, ondernemingen en lokale overheden	Materieel eigenbelang	Marktrelaties, natuur en landschap als productieve waardes
Hedonistisch	Toeristen, stedelingen, dieren	Netwerken van verschillende landbouw en niet-landbouwactoren	Plezier zoeken, zelfvoldoening	Natuur en biodiversiteit hebben intrinsieke waarde, onderlinge overeenkomst

4.2. BESCHRIJVING VAN DE DISCOURS

In de volgende drie deelparagrafen worden per discours de zes onderzoekstopics belicht. Iedere deelparagraaf begint met een korte uiteenzetting van hoe Frouws (1998) en Hermans et al. (2009) het discours omschrijven. Tabel 02 geeft hiervan een samenvatting weer. Elke onderzoekstopic wordt vervolgens vanuit de literatuur en vanuit de interviews met stakeholders beschreven.

Discours 1: “Het agri-ruralistisch discours”

Het agri-ruralistisch discours stelt het behoud van de landbouw en het platteland in zijn huidige vorm centraal (Frouws, 1998). De notie van platteland als ‘industriegebied van de landbouwers’ is hier een mooi voorbeeld van. Vooral uitspraken van de respondenten die zeer sterk verbonden zijn aan de landbouwsector of zelf actieve landbouwers zijn, kunnen binnen dit discours worden begrepen.

Duurzaamheidsconcept

Respondenten die duurzaamheid vanuit een agri-ruralistisch discours benaderen, spreken over het bekomen van een eerlijk inkomen voor hun gezin als voorwaarde, vooraleer men aan andere sociale duurzaamheidsaspecten kan denken. Sociale duurzaamheid en in het bijzonder dus de leefbaarheid voor het gezin zijn vanuit het standpunt van deze respondenten prioritair ten opzichte van economische en ecologische duurzaamheidsaspecten.

Stadsgewest Vlaanderen

Landbouwers worden gezien als de dragers van de maatschappelijke meerwaarde van het platteland. Ze staan in voor voedselproductie, natuur –en landschapsbehoud, verzorgen de open ruimte en zijn beschermers van het culturele erfgoed. Binnen dit discours is het grootste probleem op het platteland de crisis van de moderne landbouw: het economisch belang van de landbouw vermindert, terwijl de landbouwsector verantwoordelijk wordt geacht voor vervuiling en afbraak van de natuur (Frouws, 1998).

In dit discours kan de vraag van stakeholders voor aandacht voor de verstedelijkingsdruk, de grote hoeveelheid claims op het platteland en de daarmee gepaard gaande prijsverhoging van landbouwgrond worden gekaderd. Binnen dit kader kan de aandacht van onderzoek zou gaan naar hoe landbouwbedrijven zich hier het best tegen kunnen wapenen, en hoe ze een extra inkomen kunnen genereren, zoals bijvoorbeeld uit de valorisatie van groene en blauwe diensten.

Landbouwer en landbouwbedrijf

Het familiale landbouwbedrijf en het vakmanschap van de landbouwer staan centraal als basis voor de coproductie van de productiemiddelen mens en natuur. De diversiteit aan plattelandsgebieden die hiervan het product zijn, staan tegenover de standaardisatie en routinisatie van de industriële landbouw. Duurzaamheid wordt vaak gezien op bedrijfsniveau en direct met de continuïteit van landbouwbedrijven in verband gebracht (Frouws, 1998; Hermans et al., 2009).

Voor de specifieke vraag van stakeholders voor onderzoek naar sociale aspecten op het individueel niveau, het gezins- en het bedrijfsniveau past binnen het agri-ruralistisch discours. Respondenten duiden op het belang van de familiale structuur van landbouwbedrijven en de continuïteit en overneembaarheid van landbouwbedrijven in de toekomst.

Zoals reeds eerder aangehaald is de leefbaarheid van landbouwbedrijven voor landbouwer en gezin een cruciaal aspect. Ook de rol van de partner op het landbouwbedrijf is erg belangrijk, zowel materieel (oa. patrimonium) als immaterieel (oa. sociale steun). Respondenten vestigen bovendien aandacht op de rol –en taakverdeling tussen man en vrouw en de gevolgen van echtscheidingen.

Andere aspecten waar respondenten op wijzen zijn de arbeidsomstandigheden en uitdagingen rond arbeid in de bedrijven. Er is ook aandacht voor de toekomstperspectieven van ex-landbouwers en de afstemming van het

landbouwonderwijs op de talloze uitdagingen waarmee de hedendaagse landbouwers worden geconfronteerd.

Het is voornamelijk binnen dit discours dat de vraag van stakeholders naar onderzoek met betrekking tot sociale problemen bij landbouwers past. Hier zou onderzoek kunnen gebeuren naar welke landbouwmodellen een meer leefbare situatie genereren voor de landbouwer en het gezin, hoe sociaal isolement kan voorkomen worden, hoe de (financiële, administratieve, sociale,...) druk op de landbouwer kan verminderd worden, hoe landbouwers beter gewapend kunnen worden tegen de uitdagingen die de landbouw-voedingssector en maatschappij hen stellen. Ook vragen als hoe kenmerken als fierheid, vrijheid, onafhankelijkheid en het niet willen opgeven bijdragen aan de problemen van landbouwers, en hoe de maatschappij beter kan inspelen op signalen van sociale uitsluiting en sociale problemen, kaderen binnen dit discours.

Maatschappij

Volgens Frouws (1998) bestaat binnen dit discours de ideale toekomst voor het platteland uit een nieuw sociaal contract tussen landbouw en maatschappij. Multifunctionele landbouw wordt hierbij gezien als een manier waarop landbouw aan de sociale noden van de maatschappij kan tegemoetkomen om zo haar 'license to produce' te hernieuwen en te behouden.

Duurzame landbouw wordt dus gezien als een middel om het sociaal draagvlak voor de landbouwsector te verbeteren. Potentieel vervuilende of schadelijke landbouwpraktijken zijn hierbij een gevaar voor de geloofwaardigheid van het rentmeesterschap van landbouwers over het platteland (Hermans et al., 2009).

De aandacht van stakeholders binnen het agri-ruralistisch discours gaat naar maatschappelijke vragen als: benadert het beeld dat leeft in de maatschappij over landbouw wel de realiteit van de huidige land- en tuinbouwsector? Bestaat er een relatie tussen de aan- of afwezigheid van landbouw, de kennis of onwetendheid over de landbouwsector, en het imago dat de landbouwsector heeft? Het is ook hier dat men inzicht wil krijgen in de mate waarop de publieke opinie belangrijk is om een overlevingsstrategie voor landbouw te bepalen. Een belangrijke vraag van stakeholders is bovendien op welke manier de landbouwsector erkenning kan krijgen voor de inspanningen die ze doet om minder overlast te veroorzaken.

Voeding en keten

In het agri-ruralistisch discours gaan de bezorgdheden van stakeholders omtrent voeding over de bereidheid van actoren in de keten om een eerlijke prijs te bieden voor voeding. Hierbinnen passen de machtsverhoudingen binnen de keten en de vraag naar wie in de keten profiteert van de lage prijzen. Men stelt zich de vraag of burgers-consumenten zich ervan bewust zijn dat het voedsel dat ze dagelijks consumeren een product is van landbouwactiviteiten. Ook bezorgdheden rond de paradox dat burgers steeds meer (duurzaamheids-)eisen stellen ten opzichte van de landbouw maar steeds minder willen uitgeven aan voeding, kan binnen dit discours worden ondergebracht.

Beleid en instituties

De landbouwsector die men hier voor ogen heeft staat relatief onafhankelijk van marktprocessen en dient ondersteund te worden door de overheid. Landbouw wordt gezien als drager van een economische activiteit die essentieel is voor de vitaliteit van het platteland. De overheid moet het platteland vrijwaren voor de landbouw en financiële steun bieden aan landbouwers die het platteland hernieuwen door de zeer gewaardeerde rurale waarden te beschermen (Frouws, 1998; Hermans et al., 2009).

De landbouwsector is afhankelijk van tal van beleidsniveaus en bevoegdheden. Vanuit het agri-ruralistisch discours stellen stakeholders zich vragen naar de doelgerichtheid van wetgeving en regels die aan de sector worden opgelegd. Hier wordt bovendien de positie van instituties zoals landbouworganisaties belangrijk geacht om te onderzoeken. Hoe positioneren ze zich ten opzichte van elkaar, hoe liggen de machtsverhoudingen en hoe worden standpunten gevormd? Interesse gaat ook uit naar de vertegenwoordiging van landbouwers op verschillende politieke niveaus en het belang daarvan voor de positie van landbouw. Heeft de vermindering van het aantal landbouwers in de bestuurlijke organen van gemeenten een impact op de ontwikkelingsmogelijkheden van bedrijven?

Discours 2: “Het utilitaristisch discours”

Het utilitaristisch discours focust quasi uitsluitend op de economische dimensie van de landbouwsector. Frouws (1998) en Hermans et al. (2009) verwijzen naar de sterk neoliberale focus. Slechts zelden benaderden respondenten de sociale aspecten van de duurzaamheid van landbouw en platteland vanuit een utilitaristisch discours. Dit kan te maken hebben met het feit dat het utilitaristisch discours weinig aandacht heeft voor sociale aspecten, of doordat respondenten die vanuit een dergelijk discours kijken niet bereikt werden of niet wensten deel te nemen aan het onderzoek.

Duurzaamheidsconcept

Stakeholders die naar duurzaamheid kijken vanuit een utilitaristische invalshoek zetten voornamelijk economische duurzaamheid op de eerste plaats. Ecologische en sociale duurzaamheid zijn minder belangrijk en worden maar betrokken nadat een economische afweging is gemaakt.

Stadsgewest Vlaanderen

Het platteland haalt volgens het utilitaristisch discours het maximum uit haar economisch potentieel indien het compleet is geïntegreerd binnen de moderne marktdynamieken voor woningen, recreatie, voeding, technologie, etc. (Frouws, 1998; Hermans et al., 2009).

De idee van België en Vlaanderen als spil van Europa, als centrale industriegebied en als transportknooppunt, waarbij geen ruimte meer is voor gesubsidieerde landbouw, past binnen dit discours.

Landbouwer en landbouwbedrijf

Hermans et al. (2009) wijzen er op dat niet alle landbouwsectoren goede vooruitzichten hebben. Aangezien binnen dit discours economische principes worden vooropgesteld, zijn aanhangers van dit discours bereid om de gevolgen hiervan te aanvaarden: namelijk, dat

niet alle types van landbouw zullen kunnen overleven. Dit discours stelt dat niet het vakmanschap van de landbouwers een probleem is, maar dat problemen ontstaan door een gebrek aan ondernemersvaardigheden in de sector. (Hermans et al., 2009).

De interesse van respondenten voor onderzoek naar optimale bedrijfsstructuren om met risico's om te gaan (zoals bepaalde vennootschapsvormen), de afstemming van de inhoud en kwaliteit van opleidingen in het landbouwonderwijs ten opzichte van benodigde managementvaardigheden, en het belang van het volgen en aanhouden van een bewuste strategie voor de ontwikkeling van een landbouwbedrijf, zijn topics die binnen dit discours als relevant worden beschouwd.

Maatschappij

Voor het thema maatschappij stellen respondenten die een meer utilitaristisch discours hanteren weinig onderzoekstopics voor. De vraag naar het economisch potentieel van verschillende landbouwmodellen kan hier wel onder worden geplaatst, aangezien men binnen dit discours enerzijds naar de maatschappij kijkt als een collectiviteit van consumenten en anderzijds als concurrenten op de grondmarkt.

Voeding en keten

De keuze voor duurzaamheid ligt volgens dit discours bij de consument, die de macht heeft om een duurzame keten te stimuleren, door de vraag naar duurzame producten te verhogen. Op een globale schaal ziet men door de groeiende wereldbevolking een nood aan een efficiëntere voedselproductie met hogere opbrengsten, die men wil bereiken door het hanteren van nieuwe technologieën met minder impact op de natuur (Hermans et al., 2009). Vanuit dit discours zijn er ook vragen over de economische opportuniteiten voor landbouw om ook te produceren voor andere doeleinden dan voeding, zoals biobrandstoffen, kledij, en geneesmiddelen.

Beleid en instituties

Frouws duidt er in 1998 op dat volgens aanhangers van dit discours problemen in landelijke gebieden het gevolg zijn van onderontwikkeling of achterstelling, veroorzaakt door wettelijke beperkingen en een provincialistische aanpak. Men wijst er dus op dat ingrepen door de overheid en marktimperfecties hier aan de oorzaak liggen. De rol van de overheid ziet men liefst erg beperkt. Overheidsingrijpen wordt gezien als een gevaar voor de marktwerking. Wetenschap en technologie moeten bijdragen aan de competitiviteit van de landbouwsector en moeten inzetten op efficiëntie en groenere technologieën omdat de opportuniteiten voor schaalvergroting beperkt zijn (Frouws, 1998).

Discours 3: “Het hedonistisch discours”

Het hedonistisch discours staat een netwerkbenadering van rurale ontwikkeling voor, die lokale en regionale actoren van binnen en buiten de landbouwsector en het platteland samenbrengt. Landbouwers en plattelandsbewoners worden slechts gezien als een van de vele actoren die betrokken zijn. Cultuur speelt hierin een belangrijke rol. De diversiteit aan doelgroepen die een rol dienen te spelen in de ontwikkeling van rurale gebieden zorgt ervoor dat ook binnen het hedonistisch discours verschillende opvattingen bestaan over hoe deze ontwikkeling eruit moet zien. De ontwikkeling moet er uiteindelijk komen door een proces van onderlinge overeenkomst (Frouws, 1998; Hermans et al., 2009).

Duurzaamheidsconcept

Respondenten die duurzaamheid benaderen vanuit een hedonistische invalshoek voegen culturele duurzaamheid aan het spectrum toe. Het sociale, culturele en ecologische primeert op het economische.

Stadsgewest Vlaanderen

De afbraak van esthetische, culturele en ruimtelijke kwaliteit wordt binnen het hedonistische discours als grootste probleem van landelijke gebieden gezien. De waardering van rurale gebieden gebeurt binnen dit discours dan ook op basis van hun bijdrage aan de maatschappelijke “quality of life”, de schoonheid en de aantrekkelijkheid van het landschap en de ruimtelijke kwaliteit (Frouws, 1998).

Vanuit een hedonistisch discours vinden respondenten vooral de mogelijke bedreigingen en kansen voor de sociale cohesie en sociale dynamieken in plattelandsdorpen belangrijk. De mogelijke verstedelijking van de plattelandscultuur of intrede van een stedelijke cultuur op het platteland is een onderwerp voor onderzoek.

Het behoud en de bescherming van natuur en landschap zijn binnen dit discours eveneens een belangrijk thema. Vooral de rol van de verschillende actoren op dit verstedelijkt platteland verdient extra aandacht. Welke zijn de mogelijkheden voor nieuwe allianties tussen bijvoorbeeld landbouwers en stedelingen of landbouwers en natuurbeschermers? Respondenten zien potentiële uitwegen uit conflicten tussen economische en ecologische belangen op het platteland in het benaderen van deze conflicten met als insteek het verhogen van de sociale cohesie.

Landbouwer en Landbouwbedrijf

De huidige landbouwpraktijk bevindt zich in een zeer moeilijke situatie. De herhaaldelijke landbouwcrisissen en de afbraak van natuur en ruimtelijke kwaliteit getuigen hiervan. Plattelandsontwikkeling moet een uitweg bieden van de huidige praktijken. Er moet meer worden ingezet op toerisme, recreatie, dienstverlening, landschapsonderhoud, en biologische landbouw. Ook moet er meer ingezet worden op de diversificatie van productiemethoden en op het verhogen van welzijn van mens en dier (Hermans et al., 2009).

Het betrekken van nieuwe actoren op het platteland biedt ook nieuwe economische opportuniteiten voor kleinschalige en middelgrote bedrijven. Ruimtelijke kwaliteit en aandacht voor dierenwelzijn en extensieve vormen van landbouw kan deze opportuniteiten verzilveren (Hermans et al., 2009).

Respondenten die het landbouwbedrijf vanuit een hedonistische invalshoek benaderen, vinden het vooral belangrijk om te onderzoeken op welke manier landbouwers samen met andere actoren een duurzame voedselketen kan creëren en hoe ze door samenwerking met andere actoren duurzame producten via een kortere keten kunnen gevaloriseerd krijgen.

Maatschappij

Het platteland wordt gepercipieerd als speelterrein, of achtertuin van de stad. De stille, de natuur en het helende platteland staan tegenover de drukte en het artificiële van de

stad. Er moet dan ook gezocht worden naar hoe nieuwe doelgroepen – zoals stadsbewoners – een positieve bijdrage kunnen leveren aan de ontwikkeling van het nabijgelegen platteland (Frouws, 1998; Hermans et al., 2009).

Het belang dat respondenten hechten aan de culturele betekenis en waarde van landbouw voor de samenleving kan binnen het hedonistisch perspectief worden geplaatst. Wat kan de landbouw potentieel nog meer betekenen voor de samenleving (bijvoorbeeld het aanbieden van zorg of arbeidsplaatsen) en hoe kan dit gevaloriseerd worden door de landbouwer? ?

Voeding en Keten

De interesse in onderzoek naar de culturele waarde van voeding in de maatschappij en de rol van lokaal geproduceerd voedsel in identiteit, gemeenschapsopbouw en toerisme kan grotendeels binnen het hedonistisch perspectief worden geplaatst. De vraag of men überhaupt wil dat er voedsel wordt geproduceerd in Vlaanderen, is ook sterk met dit discours verbonden.

Beleid en instituties

Technologie wordt niet als heilzaam gezien en men trekt ten eerste in twijfel of problemen in de landbouwsector door nog meer nieuwe technologieën moeten worden opgelost. Goede oplossingen ontstaan vanuit een ‘bottom-up approach’, waarbij individuele verantwoordelijkheid, wederzijdse en onderlinge overeenkomst, morele toewijding en participatie van alle actoren essentieel zijn. Overheden spelen een belangrijke rol in het sturen, coördineren, faciliteren en financieel ondersteunen van herstructureringen op het platteland (Frouws, 1998). Landbouworganisaties worden met enige argwaan bekeken omwille van hun conservatieve houding ten opzichte van ontwikkelingen die het *status quo* zouden bedreigen. De hoge mate van institutionalisering wordt binnen de sector als deel van het probleem gezien (Hermans et al., 1998).

Binnen het hedonistisch discours past de vraag van respondenten voor onderzoek naar manieren waarop lokale en bovenlokale besturen of zelfs andere instituties de duurzaamheid van platteland en landbouw zouden kunnen stimuleren en faciliteren, en of de wetgeving creatieve ontwikkelingen, zoals het aanbieden van vrijwilligerswerk op boerderijen, korte-keten initiatieven, en de ontwikkeling van zorgfuncties op boerderijen, niet in de weg staat.

Samengevat

Onderstaande tabel vat de zes onderzoekstopics, benaderd vanuit de drie discourses, samen. Ze geeft aan dat de respondenten verschillende discourses hanteerden om de onderzoekstopics te benaderen en dat dit per topic diverse insteken oplevert.

Tabel 03: Samenvatting van de onderzoekstopics per discours

Discours Thema	Agri-Ruralistisch	Utilitaristisch	Hedonistisch
Duurzaamheids-concept	Leefbaar inkomen als basis-voorwaarde voor sociale duurzaamheid	Economische duurzaamheid primeert	Sociale, culturele en ecologische duurzaamheid gaan voor economische duurzaamheid
Stadsgewest Vlaanderen	Maatschappelijke claims op platteland: hoe kunnen landbouwbedrijven zich wapenen?	Vlaanderen als centraal industrie- en transport-knooppunt	Sociale cohesie in dorpen, verstedelijking, cultuur, nieuwe allianties tussen landbouw en stedelingen
Landbouwer en landbouwbedrijf	Sociale aspecten op individueel en bedrijfsniveau, sociale problemen	Optimale bedrijfsstructuren, kwaliteit onderwijs	Samenwerking tussen landbouw en andere actoren met het oog op duurzame productie en platteland
Maatschappij	Imago landbouw, vraag naar erkenning voor inspanningen landbouwsector	Economisch potentieel landbouwmodellen t.o.v. andere potentiële doeleinden	Betekenis landbouw voor de samenleving, valorisatie door landbouwers
Voeding en Keten	Bereidheid om eerlijke prijs voor voeding te betalen, machtsverhouding en in de keten	Consument als bepalende factor, andere economische opportuniteiten dan voeding	Culturele waarde van voedingen voedselproductie in Vlaanderen
Beleid en Instituties	Doelgerichtheid wetgeving, positie landbouw-organisaties, vertegenwoordiging landbouwers in politiek	Wetgeving versus marktverstoring, afbouw subsidies	Stimuleren duurzaamheid platteland en landbouw door beleidsactoren en andere instituties

5. CONCLUSIE

De interesse naar sociologische inzichten over landbouw en platteland is groot. Het kader van de duurzaamheid van een veranderende landbouwsector en platteland inspireerde de respondenten tot een grote diversiteit en hoeveelheid aan onderzoeksthema's. De open vraagstelling, die respondenten de ruimte gaf om, multi-interpretabele concepten als duurzaamheid, landbouw en platteland zelf te definiëren, zorgde ervoor dat er tijdens de interviews ruimte was om genuanceerd te reflecteren over sociale aspecten van duurzaamheid van landbouw en platteland. Uit de grote hoeveelheid aan data die dit opleverde, zijn zes overkoepelende onderzoekstopics 'gedestilleerd': 'Duurzaamheidsconcept', 'Stadsgewest Vlaanderen', 'Landbouwbedrijf en landbouwer', 'Maatschappij', 'Voeding en Keten' en 'Beleid en Instituties'. Deze topics zijn analytisch te onderscheiden, maar in de praktijk sterk met elkaar verbonden.

Het gebruik van een interpretatieve benadering maakte het mogelijk om te begrijpen waarom stakeholders bepaalde onderzoeksthema's al dan niet belangrijk vonden. De analyse van de overkoepelende onderzoekstopics met behulp van uit de internationale literatuur afkomstige discoursen over de duurzaamheid van landbouw en platteland hebben aangetoond dat stakeholders verschillende benaderingen hanteren om naar de topics te kijken. Hierdoor zijn de visies op een duurzame landbouw en platteland, en dus ook de prioriteiten die verschillende stakeholders geven aan (potentiële) onderwerpen van onderzoek, verschillend. Afhankelijk van het discours dat onderzoekers, stakeholders of beleidsmakers aanhangen, zijn ook de gewenste oplossingsrichtingen anders.

Stakeholders benaderen de zes verschillende onderzoekstopics niet noodzakelijk vanuit slechts één discours; de discoursen zijn eerder analytisch te onderscheiden en bieden inzicht in de verschillende standpunten die actoren in kunnen nemen ten opzichte van landbouw- en plattelandgebonden thema's. Dat neemt niet weg dat er tendensen in de benadering van landbouw en platteland door de stakeholders te ontdekken zijn. Respondenten die uit de landbouwsector afkomstig zijn, neigden naar een agri-ruralistisch perspectief. Duurzaam betekent voor hen het zoveel mogelijk verzekeren van het voortbestaan van de landbouwsector en het platteland, in hun huidige vorm. Het platteland wordt gezien als werkgebied van de landbouwers. Zij zijn in de eerste plaats de producenten van voedsel, en daarnaast de bewakers van natuur –en landschap, de verzorgers van de open ruimte en de beschermers van het culturele erfgoed.

Respondenten verbonden aan niet gouvernementele organisaties (NGOs), neigden ertoe om de thema's vanuit een hedonistisch perspectief te benaderen. Duurzaam betekent voor hen procesmatig, via een netwerkbenadering, een gezamenlijk gedragen platteland verwezenlijken. Het platteland wordt gezien als speelterrein van een grote verscheidenheid aan actoren en als achtertuin van de stad. Landbouw is binnen dit discours slechts één van de actoren op het platteland.

Weinig respondenten benaderden onderzoekstopics vanuit een utilitaristisch discours. Duurzaam staat binnen dit discours gelijk aan economische efficiëntie en

marktconformiteit. Het platteland is de vraag- en aanbodmarkt van (open) ruimte en grond. Landbouw is een puur economische activiteit die in competitie staat met andere grondgebonden activiteiten.

Onze verkenning van stakeholderperspectieven op de sociale duurzaamheid van de landbouw en het platteland in Vlaanderen is op verschillende manieren relevant voor toekomstig onderzoek.

Allereerst legt het onderzoek een spectrum aan onderzoeksonderwerpen bloot dat sociaal relevant wordt geacht door een brede groep bij landbouw en platteland betrokken actoren. Hiermee ambieert het om als inspiratiebron te dienen voor rurale sociologen en andere landbouw- en rurale onderzoekers die maatschappelijk relevante onderwerpen onder de loep wensen te nemen.

Ten tweede richt het onderzoek de aandacht op het bestaan van verschillende zienswijzen op duurzame landbouw en rurale gebieden. Deze verschillende zienswijzen impliceren dat specifieke onderzoeksvragen voor bepaalde groepen stakeholders interessanter kunnen zijn dan voor anderen – of zelfs kunnen sturen in oplossingsrichtingen die sommige stakeholders als wenselijk zien, maar door anderen juist als een bedreiging voor duurzame landbouw en rurale gebieden worden beschouwd. De verduurzaming van landbouw- en plattelandspraktijken is, met andere woorden, niet simpelweg een oplossing voor huidige economische, ecologische en sociale problematieken, maar is evenzeer een bron van contestatie in zichzelf. Dit onderzoek suggereert dat onderzoekers hier reflexief mee om zouden moeten gaan, willen zij bijdragen aan maatschappelijk gedragen in plaats van maatschappelijk gecontesteerde verduurzaming.

In dit rapport hebben we inzicht geboden in sociaal relevante onderzoeksonderwerpen, en in het bestaan van op verschillende punten incompatibele discoursen met betrekking tot duurzame landbouw en rurale gebieden. Duurzaamheidsdiscoursen worden gestructureerd door, en zijn op hun beurt structurerend voor, verschillende sociale (beleids-, marktgerelateerde, landbouw- en andere rurale, alsmede wetenschappelijke) praktijken. Kwalitatief sociologisch onderzoek biedt de mogelijkheid om inzicht te verkrijgen in deze discursieve en praktijkgebonden verschillen. Zulke interpretatieve wetenschap is heden ten dage des te belangrijker omwille van de complexiteit en betwistbaarheid van concepten als duurzaamheid, platteland en landbouw.

LITERATUURLIJST

CLOKE, P., (2006). Conceptualizing rurality. In: Cloke, P., Marsden, T., Mooney, P. (Eds.), *Handbook of Rural Studies*. Sage, London, pp. 18–28.

DESSEIN, J., NEVENS, F. MATHIJS, E. EN VAN HUYLENBROECK, G., (2004). Sociale aspecten van duurzame landbouw in Vlaanderen. Een verkennende analyse. Steunpunt Duurzame Landbouw. Publicatie 8, 56 p.

EUROPEAN SOCIETY FOR RURAL SOCIOLOGY (2005) XXI ESRS Congress. Book of Abstracts, Congress Information.

EUROPEAN SOCIETY FOR RURAL SOCIOLOGY (2007). XXII ESRS Congress. Book of Abstracts & Programme.

FRIEDLAND, W. H. (2002). Agriculture and rurality: Beginning the "final separation"? *Rural Sociology*, 67(3), 350-350-371.

FROUWS, J., (1998). The contested redefinition of the countryside; an analysis of rural discourses in the Netherlands. *Sociologia Ruralis*, 38 (1): 54-68, 1998.

GUBRIUM, J. and HOLSTEIN, J., (2002). 'From the Individual Interview to Interview Society.' pp. 3–32 in Marvasti, A. B., (2004). *Qualitative research in sociology. An introduction*. London: Sage.

Hajer, M. and W. Versteeg (2005) A Decade of Discourse Analysis of Environmental Politics: Achievements, Challenges, Perspectives. *Journal of Environmental Policy & Planning* Vol. 7 (3) pp. 175–184

HERMANS, F., HORLINGS, I., BEERS, P.J. & MOMMAAS H., (2009). The contested redefinition of the sustainable countryside; revisiting Frouws' rurality discourses, *Sociologia Ruralis* 50 (1): 46-63.

INTERNATIONAL RURAL SOCIOLOGY ASSOCIATION, (2008). XII World Congress of Rural Sociology of the International Rural Sociology Association.

MARVASTI, A. B., (2004). *Qualitative research in sociology. An introduction*. London: Sage.

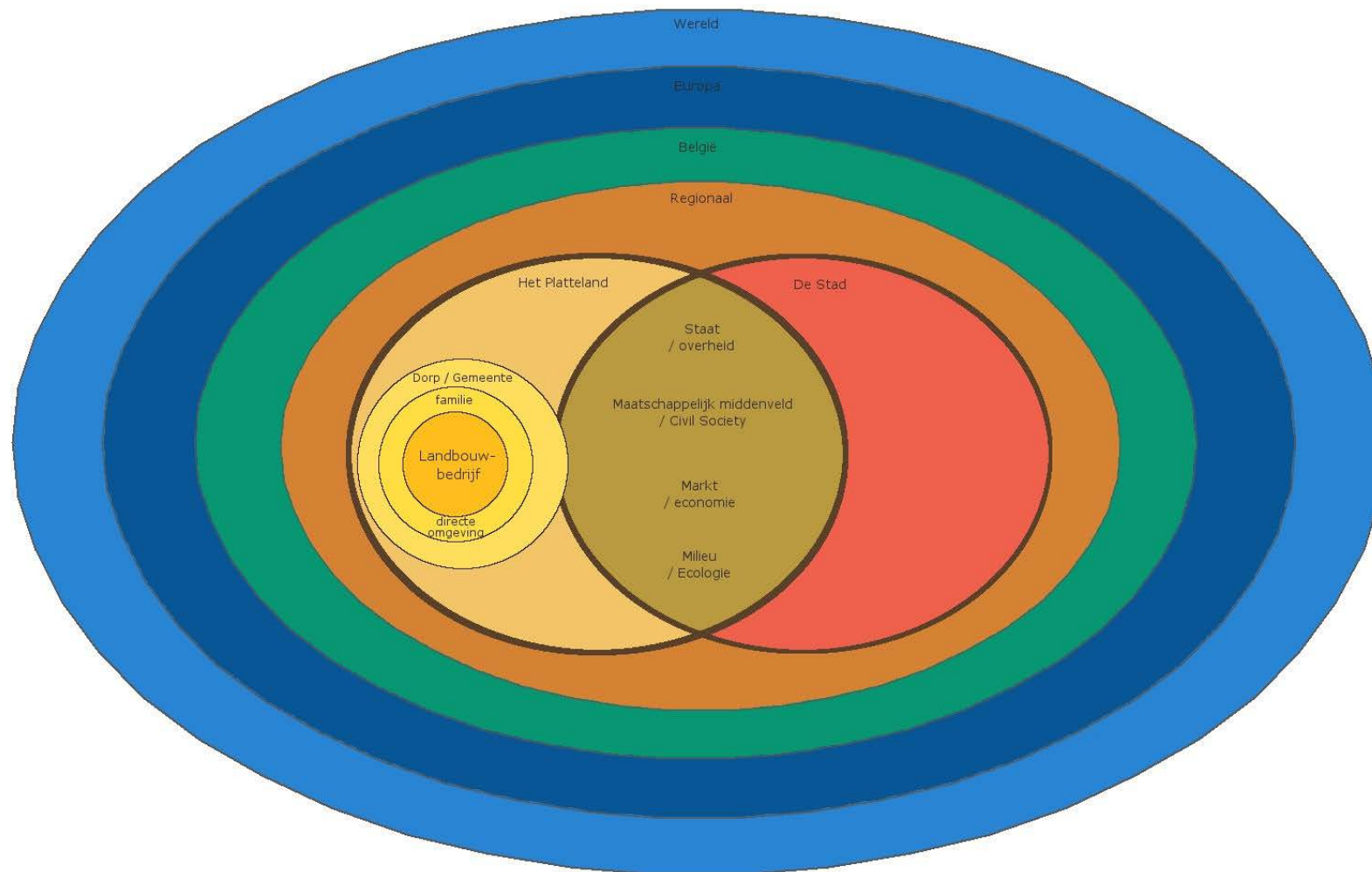
MURDOCH, J. & MARSDEN, T. K., (1994). *Reconstituting Rurality: Class Community and Power in the Development Process*. University College of London Press, London.

PARK, J. & SEATON, R.A.F., (1996). Integrative research and sustainable agriculture. *Agricultural Systems* vol. 50, p 81–100.

PRATT, A., (1996). Discourses of rurality: loose talk or social struggle? *Journal of Rural Studies* vol. 12, p 69-78.

STRAUSS, A. & CORBIN, J. (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks, CA: Sage

Bijlage 01: Schematische situering platteland en landbouw in Vlaanderen

Contact:

MSc. Seppe Verdonck, Wetenschappelijk onderzoeker
Instituut voor Landbouw en Visserijonderzoek ILVO
Eenheid Landbouw & Maatschappij
Burg. Van Gansberghelaan 115, bus 2
B-9820 Merelbeke
Tel. +32 9 272 23 76
seppe.verdonck@ilvo.vlaanderen.be

Dr. Ir. Ludwig LAUWERS, Wetenschappelijk directeur
Instituut voor Landbouw en Visserijonderzoek ILVO
Eenheid Landbouw & Maatschappij
Burg. Van Gansberghelaan 115, bus 2
B-9820 Merelbeke
Tel. +32 9 272 23 56
ludwig.lauwers@ilvo.vlaanderen.be

Deze publicatie kan ook geraadpleegd worden op:
<http://www.ilvo.vlaanderen.be/LenM/>

Vermenigvuldiging of overname van gegevens toegestaan mits duidelijke bronvermelding.

Aansprakelijkheidsbeperking

Deze publicatie werd door ILVO met de meeste zorg en nauwkeurigheid opgesteld. Er wordt evenwel geen enkele garantie gegeven omtrent de juistheid of de volledigheid van de informatie in deze publicatie. De gebruiker van deze publicatie ziet af van elke klacht tegen ILVO of zijn ambtenaren, van welke aard ook, met betrekking tot het gebruik van de via deze publicatie beschikbaar gestelde informatie.

In geen geval zal ILVO of zijn ambtenaren aansprakelijk gesteld kunnen worden voor eventuele nadelige gevolgen die voortvloeien uit het gebruik van de via deze publicatie beschikbaar gestelde informatie.

Instituut voor Landbouw- en Visserijonderzoek
Burg. Van Gansberghelaan 96
9820 Merelbeke - België
T +32 (0)9 272 25 00
F +32 (0)9 272 25 01
ilvo@ilvo.vlaanderen.be
www.ilvo.vlaanderen.be

